
ЖУПСКИ ЗБОРНИК, 2013, 8

ИЗДАВАЧ
Завичајни музеј Жупе, Александровац

УРЕДНИЦИ
Др Драгомир Бонцић
Иван Брборић

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ
Академик Миодраг Чолић, проф. др Милован Величковић, проф. др Млађан
Гарић, проф. др Љубодраг Димић, проф. др Милош Марковић,
проф. др Предраг Ј. Марковић, проф. др Божица Младеновић,
проф. др Момчило Павловић, др Момчило Митровић, др Коста Николић,
др Драгољуб Бекрић, Милосав-Буца Мирковић

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Др Драгомир Бонцић, др Мирољуб Милинчић, др Зоран Јовановић,
Иван Брборић, Сања Црнобрња

ЛЕКТОР И КОРЕКТОР
Бранка Косановић

ЛИКОВНО-ГРАФИЧКИ УРЕДНИК
Младен Ацковић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА
Весна Адровић

Излази један број годишње

Сви чланци и прилози су рецензирани
Рукописи се не враћају

Класификација по УДК урађена
у Народној библиотеци Србије, Београд

ЖУПСКИ ЗБОРНИК

ЧАСОПИС ЗА ИСТОРИЈСКА, КУЛТУРОЛОШКА
И ПРИРОДЊАЧКА ИСТРАЖИВАЊА ЖУПЕ

Година VIII

2013.

Александровац

Број 8

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Милош Ивановић СРЕДЊОВЕКОВНИ ВЛАСТЕОСКИ ПОСЕДИ У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ	7
Милорад Обрадовић НЕКА ПИТАЊА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЗНАМЕНОСЛОВЉА	23
Иван М. Бецић КРУШЕВАЧКА ОКРУЖНА БАНКА	45
Александар Лукић ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКАНСКА СТРАНКА У ВЕЛИКОМ ПОМОРАВЉУ 1920. ГОДИНЕ	65
Јелена Вукчевић РУСКИ ИНЖЕЊЕРИ БЕЛОЕМИГРАНТИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА У ТРСТЕНИЧКОМ СРЕЗУ	79
Драгомир Бонцић „КУЛТУРНО УЗДИЗАЊЕ НАРОДА“ – ПРИРЕДБЕ И ПРЕДАВАЊА У ЖУПИ 1945–1950	95
Т. Ђорђевић, Б. Мандић, Љ. Михајловић, М. А. Миљинчић ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНЕ АЛЕКСАНДРОВАЦ ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА	117
Јелена Дуњић СМЕРНИЦЕ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ЖЕЉИНУ	135
Зоран Јовановић, Братислав Ђирковић, Зоран Николић ПРИНОС И КВАЛИТЕТ ГРОЖЂА СОРТЕ МЕРЛО КЛОНА Р 18 У ЖУПСКОМ ВИНОГОРЈУ	169
ПРИЛОЗИ	
Радолуб Јотић РУДАРСТВО НА ИСТОЧНОЈ СТРАНИ КОПАОНИКА	175
Трифун Павловић КАФАНА У БЛАЖЕВУ – СВЕДОК ПРОХУЈАЛИХ ВЕКОВА	195
ЈУБИЛЕЈ	
Иван Брборић ПЕДЕСЕТ ГОДИНА „ЖУПСКЕ БЕРБЕ“ 1963–2013.	203

ГРАЂА

Милован Матић НАРОДНЕ ПЕСМЕ, ПРИЧЕ И ЗАГОНЕТКЕ ИЗ ЖУПЕ ОБЈАВЉЕНЕ У ЧАСОПИСИМА „БОСАНСКА ВИЛА“ И „КИЋА“ 1905–1926.	223
Босиљка Цамић СПИСАК БАЊИЧКИХ ЛОГОРАША СА ПОДРУЧЈА РАСИНСКОГ ОКРУГА (2. део)	233

БИОГРАФИЈЕ

Зорица Љубоја НИКОЛА МИЛОСАВЉЕВИЋ ЦАМБАС (1856–1942)	257
---	-----

IN MEMORIAM

МИЛОСЛАВ БОНЦИЋ (Миљко Симић, Иван Брборић)	263
МИЛОСАВ БУЦА МИРКОВИЋ (Иван Брборић)	266
ЈОВАН МИЛУТИНОВИЋ (Миљко Р. Симић)	268
ЗОРАН ЗАЈИЋ (Миљко Р. Симић)	269

ПРИКАЗИ

Мирољуб А. Миљинчић, ЖУПА АЛЕКСАНДРОВАЧКА – ОДЛИКЕ ПРИРОДНЕ СРЕДИНЕ (Милован Р. Пецељ) НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ И ЛОКАЛНА СРЕДИНА, РЕЗУЛТАТИ САВРЕМЕНИХ МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИХ ИСТРАЖИВАЊА АЛЕКСАНДРОВАЧКЕ ЖУПЕ И ОКОЛНИХ ОБЛАСТИ (Божица Славковић)	271 274
Горан Минић, ОЧИ ПУНЕ НЕСАНИЦЕ (Вељко Стамболија)	277

ХРОНИКА

ПРЕГЛЕД НАЈВАЖНИЈИХ АКТИВНОСТИ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА ЖУПЕ У 2013. ГОДИНИ (Иван Брборић)	281
МУЗЕЈ ВИНАРСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА У ЖУПИ АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ (Гвозден Ђолић)	286
ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ „ЖУПА“ У 2013. (Бобан Јовановић)	293
РАД ДОМА КУЛТУРЕ У АЛЕКСАНДРОВЦУ 2013. ГОДИНЕ (Михајло Никитић)	299
КОЗНИК – ГРАД ВИТЕЗОВА 2013 (Сања Црнобрња)	301
КОЗАРТ 2013 (Иван Брборић)	304
ЗНАЧАЈНЕ ГОДИШЊИЦЕ У 2013 (Миљко Симић)	305
ЦРКВЕНА ХРОНИКА 2013 (Вукман Петровић)	306

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Др МИЛОШ ИВАНОВИЋ, истраживач-сарадник
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Београд, Чика Љубина 18–20

UDK 94(497.11 Крушевачки крај)"13/14"
929.7:347.236.1(497.11 Крушевачки крај)"13/14"

СРЕДЊОВЕКОВНИ ВЛАСТЕОСКИ ПОСЕДИ У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ*

АПСТРАКТ: Циљ рада јесте да пружи што бољиу слику о властеоским поседима у крушевачком подручју. Услед недостиашка релевантних извора то је могуће делимично учинити само за период од грује половине XIV века до пројаси српске средњовековне државе. Расположиви подаци углавном се односе на имућне власелине, који су подизали и своје задужбине у околини Крушевца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: властела, Крушевац, кнез Лазар, Доротеј, челник Радич, Османлије

Функционисање средњовековне државе није се могло замислити без постојања елитног слоја, чија је основна дужност била учешће у ратовима. Ради тога племство је морало располагати чврстом материјалном основом, коју су пре свега чинили земљишни поседи. Нажалост, када је реч о српској средњовековној држави, постоји релативно мало података о властеоским имањима. Самим тим фрагментарна су и наша сазнања о властели, која је уживала одређена добра у крушевачком крају. Ипак, та сазнања омогућавају да утврдимо како су поједини врло утицајни властелини имали имања управо на поменутом подручју.

Први подаци о поседима властеле у крушевачком крају везани су тек за другу половину XIV века. Сматрамо да за то постоје два основна разлога. Први је чињеница да су се до данас углавном очувале повеље којима су српски владари даривали одређене поседе црквама и манастирима. Такође, најзначајније задужбине Немањића налазиле су се у рашком крају, Косову и Македонији, те су оне пре свега и обдариване властеоским и владарским поседима, који су лежали у њиховој близини.

---

* Рад је део пројекта *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (177025), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

С друге стране не треба сметнути са ума чињеницу да је манастир Жича као центар архиепископије добио извесне приходе у данашњој крушевачкој области. Краљ Стефан Првовенчани је прописао да Жича убира „поповски бир“ из десет жупа, међу којима су биле Расина, Левач и Лугомир.¹ Утврђено је да се прва простирала у поречју истоимене реке, у правцу југозападно од Крушевца, док су Левач и Лугомир лежали северно од њега између Западне и Велике Мораве.² Потребно је нагласити да Жича није поседовала читаве ове жупе као своје добро,³ али је ипак то могло успорити стварање других манастирских метохија.⁴ Уколико би судили по подацима Студеничке повеље из XVIII века и овај манастир је имао имања у околини Крушевца.⁵ Несумњиво је међутим утврђено да је овај акт фалсификат, те је питање колико је и у погледу манастирских поседа одражавао средњовековну стварност.⁶ Ако би се спорни подаци и прихватили, остаје дилема када је тачно Студеница добила поседе у крушевачком крају. То се није морало догодити одмах по подизању манастира.

Област данашње централне Србије добија на већем значају тек у време владавине кнеза Лазара, чија је престоница био град Крушевац.⁷ Добро је познато да је манастир Раваница добио велики број поседа у широј околини Крушевца. Мислимо, пре свега, на имања која су се налазила јужно од Паракиновог брода, данашњег Параћина. Реч је о селима Шавче, Чепури, Кикојевац (данашњи Ђићевац), Придворица, Лучина, као и браљинска црква светог Николе.⁸ Поводом убицирања одређених кнежевих дарова постоји размимоилажење у науци,⁹ те се поставља питање да ли још нека места поклоњена Раваници треба сме-

¹ А. Соловјев, *Одабрани споменници српској права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 20; М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, у: Крушевац кроз векове, ур. А. Стошић, Крушевац 1972, 28–29.

² Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, ИЧ IV (1952–1953), 165; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 29.

³ Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, 165.

⁴ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 29.

⁵ Р. Ј. Šafarik, *Přátky dřevního písemnictví Jihoslovaniiv*, Praha 1873, 93–94; С. Новаковић, *Законски споменници српских држава средњега века*, Београд 1912, 568–569; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 26–28.

⁶ С. Ђирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, ЗФБ XII–1 (1974), 311–319.

⁷ Р. Михалчић, *Лазар Хребелановић. Историја, култи, предање*, Београд 1989, 97, 110.

⁸ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 52–53, 73–74, 92, 110. Детаљније о локацији поменутих села видети: Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, у: Манастир Раваница. Споменница о шестој стогодишњици, 1381–1981, Београд 1981, 90; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 35.

⁹ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 36.

стити у околину Крушевца. Према мишљењу Милоша Благојевића, Горња и Доња Велкухна представљају данашње село Велуће, које лежи 20 км југозападно од Крушевца. У његовој близини је и Трстеник, данашње насеље Стари Трстеник, док су Брајковци у ствари данашњи Брајковац удаљен 15 км северозападно од Крушевца.¹⁰ Сва поменућа насеља су у тренутку додељивања Раваници очито била баштина кнеза Лазара. Ми смо их у овом раду поменули, јер се не сме искључити могућност да их се кнез домогао пре него што је постао обласни господар, још док је био властелин цара Уроша. Доиста, његова првобитна баштина је свакако била код градића Прилепца, близу Новог Брда, где је и рођен.¹¹

Великим баштинским поседима у околини Крушевца располагао је монах Доротеј, веома угледан властелин кнеза Лазара, чије световно име за сада није познато. Поменути инок је заједно са својим сином монахом Данилом марта 1382. издао повељу којом је засновао метох своје задужбине манастира Св. Вавдења у Дренчи. Највећи број насеља која је Доротеј даровао Дренчи налазио се у области Расине, што значи да је ту и био центар његових баштинских имања. Двор са придворном црквом имао је у месту Неупаре, на Расини, јужно од Крушевца.¹² Само место Дренча, у коме се налазио манастир и које му је такође поклоњено, налази се на истоименој реци 3 км северно од данашњег Александровца.¹³ После Дренче наводи се да је манастир добио села Ржаницу и Тулеш са истоименом реком, те свим међама и правима.¹⁴ Она су се налазила 2 км северно, односно 2 км северозападно од Александровца. Заједно са Дренчом ова села су представља компактну целину.¹⁵ За села Пугаље и Лукаре се наглашава да су лежала на реци Расини.¹⁶ Ова места нису убицирана међу савременим насељима. Може се претпоставити да су била у близини поменутих Наупара.¹⁷ Редом се даље у повељи приповеда да је дата река Ломница са свим селима, засе-

¹⁰ *Истио*, 35–36. Шкриванић је за Трстеник најпре мислио да је данашњи град истог имена: Г. Шкриванић, *Раваничко власиџелинство*, ИЧ XVI–XVII (1966–1967) 240, док је доцније сматрао да је лежао северно од Ђуприје. Г. Шкриванић, *Раваничко власиџелинство*, 88.

¹¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 210–213; Р. Михаљчић, *Лазар Хребљановић*, 17, 47.

¹² А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 177, 181; М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 37; М. Шуица, *Немирно доба српској средњег века. Власиџела српских обласних њосџодара*, Београд 2000, 93–94.

¹³ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181; М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 38.

¹⁴ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

¹⁵ М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 38.

¹⁶ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

¹⁷ М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 38.

оцима и правима.¹⁸ Треба рећи да и данас постоји река Ломница, као и истоимено село, које се налази 8 км јужно од Крушевца.¹⁹ Свега неколико километара источно од Ломнице леже села Слатина и Доње Сеземче, такође поклоњена Дренчи. Вероватно је да су овом комплексу манастирске метохије припадала и насеља Стараног и Мађере, чија се локација не може данас утврдити.²⁰ Манастиру је ктитор подарио и Влахе Шиљеовце са свим засеоцима и међама.²¹ Нема сумње да су они живели на простору данашњег Малог или Великог Шиљеовца. Прво насеље је удаљено 9, а друго 17 км југоисточно од Крушевца.²² Угледни властелин подарио је својој задужбини и трг на Морави са бродом (тј. прелазом преко реке) у области жупе Загрлате.²³ Прецизан положај овог трга и брода није познат.²⁴ Свакако да је због такси које су се на тргу и речном прелазу убирале²⁵ овај дар имао посебан значај за манастир. Коначно Дренча је у крушевачком крају добила и села Врлницу, Брези, Битино, Љубеша и реку Пешчаницу. Остали поседи које јој је даровао монах Доротеј били су у области Браничева.²⁶ Од поменутих места једино се са сигурношћу може тврдити да се под Љубешом крије данашњи Доњи или Горњи Љубеш, од којих је први удаљен 19, а потоњи 21 км источно од Крушевца.²⁷ Јужно од Горњег Љубеша су насеља Горња и Доња Пешчаница, која су несумњиво у вези са реком Пешчаницом.²⁸ Значајно је указати да се Велики Шиљеовац територијално додирује са Љубешом и Пешчаницом, те са њима представља заокружену целину.²⁹ Изнето је мишљење да у данашњем селу Рлици које се простире јужно од Великог Шиљеовца треба препознати Врлницу,³⁰ мада би је по месту где се наводи у повељи пре требало тражити у Загрлати.³¹ Из тога следи да су

¹⁸ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

¹⁹ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 38.

²⁰ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 178, 181; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 38–39. Младеновић прави разлику у односу на Благојевића само по питању положаја Мађера са истоименим селом источно од Сталаћа, код Ђуприје.

²¹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

²² М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 39.

²³ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181. За термин брод видети: *Лексикон српској средњег века*, пр. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 64 (С. Мишић).

²⁴ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 39

²⁵ *Лексикон*, 64 (С. Мишић); *Лексикон*, 737, 739 (Д. Ковачевић–Којић).

²⁶ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

²⁷ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 39.

²⁸ *Исто*, 39; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, у: *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 74.

²⁹ М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 39.

³⁰ М. Динић, *Југозападна Србија*, 74.

³¹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 178.

се изгледа у том крају налазили и насеља Брези и Битино. Мора се додати да је на једном месту текст повеље за Дренчу нечитљив, после помена реке Пешчанице. Опет пре помена Љубеша, помиње се извесно Бигље са свим селима, засеоцима и међама.³² Ранији истраживачи су били мишљења да се у ствари помен села и заселака односи на Пешчаницу.³³ Када се збирно погледа монах Доротеј је својој задужбини подарио више од 17 села и један трг у околини Крушевца. Тачан број не може се утврдити, јер се нека насеља наводе збирно везано са рекама Дренчом, Тулешом, Ломницом и Пешчаницом. Села додељена Дренчи била су груписана у неколико самосталних целина,³⁴ што се из претходног излагања може приметити.

Укратко се вреди осврнути и на личност самог монаха Доротеја. Поред података о томе шта је све даривао својој задужбини, на његов угледан положај за световног живота упућује још једна чињеница. У делу повеље који је посвећен уређењу манастира Дренче, наглашено је да се у њему не сме сахранити ниједна жена осим „*caricé ili ktńtoricé*“.³⁵ Цитирани исказ може указати да је један од ктитора заиста као световњак носио деспотску титулу, пошто је добро познато да у време издавања овог акта није било особе са титулом цара, а самим тим ни царице. Знамо, међутим, да су поменути епитет могле носити и супруге деспота, чиме се отвара могућност да се мисли на супругу ктитора. Зато су и чињени покушаји да се Доротеј идентификује са неком од особа за које је неоспорно да су носиле деспотску титулу. С тим у вези пажњу највише привлачи један запис који бележи смрт извесног деспота, чије је монашко име било Доротеј. Касније је тај инок примио велику схимну и узео име Јован Каливит.³⁶ Претпоставка пак да је Доротеј у ствари деспот Иваниш, чији је син наводно носио име Душман,³⁷ нема основа. Син деспота Иваниша, како сведочи један натпис, звао се Алтоман.³⁸ За Доротејевог сина Данила је изнето мишљење да је идентична особа са

³² *Исшо*, 181, 302. Према снимку повеље који је приложио Александар Младеновић на 302. страни свог дипломатара уочава се да је после помена Пешчанице део текста прецртан, док је испод дописана реч блато. Назив Бигље са снимка нисмо успели да прочитамо.

³³ P. Lemerle, G. Dargon, S. Ćirković, *Actes de Saint-Pantéléémon*, Paris 1982, 178; М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 37.

³⁴ М. Благојевић, *Манасџирски њоседи*, 39.

³⁵ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181, ред 40.

³⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и нађисис* II, Београд 1903, 466, бр. 4602; Р. Грујић, *Који је српски деспот умро као великосхимник Јован Каливит?*, Гласник Скопског научног друштва XI (1932) 233–234; М. Шуица, *Немирно доба*, 94.

³⁷ В. Петковић, *Ко је био оснивач манастира Дренче?*, *Старинар* II (1951) 57–58.

³⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и нађисис* I, Београд 1902, 55, бр. 174.

доцнијим патријархом истог имена.³⁹ Све наведено ипак не помаже да прецизније утврдимо Доротејево порекло. Услед тога не можемо рећи да ли је пространу баштину у околини Крушевца наследио или је добио од неког српског владара.

За поједине властелине се само посредним путем може закључити да су имали поседе у околини Крушевца. Такав је случај са Вукашином, који је почетком XV века, између 1402. и 1405. године, заједно са супругом Вукосавом подигао манастир Руденицу, који се налази недалеко од данашњег Александровца. Осим ктитора, на зидовима овог храма осликани су деспот Стефан и његов брат Вук.⁴⁰ Из тог разлога сматрамо да се и Вукашинова баштина, или бар један њен део, морала налазити у расинском крају. Сами поседи Руденице, о којима иначе ништа не знамо, свакако су били стационарани у њеној близини. Како се она налази јако близу манастира Дренче, може се помишљати да су се њихове метохије и додиривале, али услед недостатка података тако нешто се не може утврдити. Питање је, такође, да ли Вукашина треба поистоветити са неким од властелина истог имена, које срећемо у другим изворима. Хронолошки гледано, пре свега се може помишљати на ризничара Вукашина. Са тим звањем он се помиње најпре 1404. као милосник на разрешници деспота Стефана Лазаревића.⁴¹ После седам година забележен је у тестаменту једног Дубровчанина, као његов дужник.⁴² У време деспота Стефана био је активан и извесни војвода Вукашин, који је са војводама Ковачом Диничићем, Радославом Михаљевићем и Шаином укупно дуговао чак 1.100 литара сребра једном угашеном трговачком друштву.⁴³ Подударање личног имена, међутим, није довољан доказ за поистовећивање ових особа или барем двојице од њих. Како су за подизање задужбине била неопходна велика материјална средства, ктитор Руденице је несумњиво спадао у ред угледне властеле. У време подизања задужбине није носио одређену титулу, јер би иначе то вероватно било истакнуто уз његово име.

³⁹ М. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976, 127–128, 132–133.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и наџиси* III, Београд 1905, 81, бр. 5129, 228, бр. 5968–5969; Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и наџиси* VI, Београд 1926, 80–81, бр. 9901–9902; Л. Мирковић, *Руденица*, Прилози КЈИФ I (1921) 83–91; Г. Бабић, *Друштвени положај кџитора у Десџовини*, Моравска школа и њено доба, Београд 1972, 148.

⁴¹ К. Лиречек, *Сџоменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 45–46; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 193.

⁴² С. Ђирковић, Р. Ђук, А. Веселиновић, *Србија у дубровачким шестнаестинама у XV веку* I, Мешовита грађа (Miscellanea) XXII, Београд 2004, 40.

⁴³ М. Спремић, *Десџош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 681.

Међу властелом која је имала своје поседе у околини Крушевца највише је познат велики челник Радич. Захваљујући повељама које му је издао деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456), подробно смо обавештени о његовим баштинским поседима. Повељом из 1428/1429. господин Ђурађ му је потврдио у баштину не само имања добијена од њега и деспота Стефана, већ и она дарована од угарског краља Жигмунда. У акту се прецизира и положај челникових насеља, те се за села Бело Поље, Бухмен(ти) и Дренова каже да су се простирала према Крушевцу.⁴⁴ Од поменутих места само је положај Дренове установљен, пошто северозападно од Крушевца постоје села Велика и Мала Дренова.⁴⁵ Бело Поље је 1432. челник Радич даровао Ватопеду, истакавши тада у својој повељи да оно лежи на Морави.⁴⁶ По свој прилици у питању је Западна Морава.⁴⁷ Када је реч о селу Бухменти једини оријентир за његово лоцирање јесте то што је у повељи наведено између Белог Поља и Дренове, те га на том простору ваља тражити.⁴⁸ Ширем рејону Крушевца припадају и насеља за која се у повељи из 1428/1429. каже да су лежала код Беласице и у Горњој Морави. Положај Требиња и Бдчика код Беласице је непознат. Једино вреди забележити да југоисточно од Крушевца, на северним падинама Јастрепца данас постоји село Беласица.⁴⁹ На подручју Горње Мораве велики челник је поседовао села Обрва, Лесковља, Платов, Јабучје и запустела насеља Ковачи, друга Лесковица и Бражице.⁵⁰ Села Обрва и Јабучја постоје и данас под тим именима, с тим што прво лежи на Западној Морави, северозападно од Краљева, а потоње источно од Крагујевца. Лесковље је можда савремени Лесковац у Грузи код Кнића. Платов истраживачи нису успели да убицирају. Селиште Ковачи је идентично са данашњим насељем истог имена југозападно од Краљева, код средњовековног рудника Плане. Друга Лесковица је данашње село тог имена северозападно од Александровца, док се о Бражици ништа ближе не може рећи.⁵¹

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, лешописи, шимици, поменици, записи и гр.*, Споменик СКА 3 (1890), 3. Читање имена села Бухменти није сасвим сигурно.

⁴⁵ Г. Шкриванић, *Власнелинство великог челника Радоша Поспиловића*, ИЧ ХХ (1973) 129; В. С. Тошић, *Велики челник Радич*, Зборник МС за историју 13 (1976) 14.

⁴⁶ М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, *Byzantinoslavica* 6 (1935–1936), 183–184. Иста формулација за Бело Поље стоји у повељи деспота Ђурђа којом је потврдио дар свог властелина.

⁴⁷ Г. Шкриванић, *Власнелинство великог челника*, 129.

⁴⁸ В. С. Тошић, *Велики челник Радич*, 14.

⁴⁹ Г. Шкриванић, *Власнелинство великог челника*, 130.

⁵⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 3.

⁵¹ Г. Шкриванић, *Власнелинство великог челника*, 130.

Посебан део Радичевих поседа чинили су они које је покљонио својој задужбини, цркви Богородичиног Благовештења на речици Грабовничници. Деспот Ђурађ му је 1429/1430. посебном хрисовуљом потврдио као баштину овај храм са његовом метохијом.⁵² Поменута река је иначе десна притока Расине и данас је на њој село Велика Грабовница, удаљено 9 км од Александровца. Црква посвећена Богородичином Благовештењу је свакако била подигнута на територији тог насеља.⁵³ Велики челник је овој цркви подарио у области Расине села Будиловину и Милентију, Врбницу и Себечевац у *крушевачкој власти*, те насеље Кожедино Долње, чији се положај ближе не прецизира.⁵⁴ Наведена насеља у Расини под тим именом постоје и данас, северно односно северозападно варошице Брус, а 8 км југозападно од Александровца.⁵⁵ Што се тиче Врбнице може се констатовати да је она била на месту савремене Велике или Мале Врбнице, 11 км југозападно од Крушевца на реци Пепељуши. Себечевац је село које постоји и данас и налази се 14 км југозападно од Крушевца. Коначно, Кожедино Долње је свакако у вези са Кожедином, северозападним делом данашњег Александровца.⁵⁶ Ваља на овом месту приметити да је село Кожедин наведено као посед манастира Студенице у помињаној фалсификованој повељи, наводно издатој од стране Стефана Немање.⁵⁷ Како смо већ истакли, ни подаци овог акта о манастирским имањима не могу се примити без резерве. Они пре свега указују које је метохије манастир искоришћавао или на које је претендовао у XVII или XVIII веку.⁵⁸ Зато је и нејасно када је Студеница евентуално држала Кожедин, свакако идентичан са Кожедином Долњим или Горњим, који је морао постојати. По свој прилици у време када је сачињен овај фалсификат постојао је само један Кожедин, који је могао настати и спајањем некадашња два насеља тог назива. Поставља се и питање када је Кожедин могао припадати задужбини Стефана Немање. Мора се

⁵² Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 4.

⁵³ Г. Шкриванић, *Властелинство великог челника*, 134; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 46.

⁵⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 4. Власти су биле посебне територијално-управне јединице у оквиру Деспотовине, које су настајале као последица реформе државне управе деспота Стефана. Више о томе: М. Динић, *Власти за време Деспошћине*, у: *Из српске историје средњег века*, Београд 2003, 220–227; М. Благојевић, *Државна управа*, 293–294; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 197, 255.

⁵⁵ Г. Шкриванић, *Властелинство великог челника*, 134; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 46; В. С. Тошић, *Велики челник Радич*, 15.

⁵⁶ Г. Шкриванић, *Властелинство великог челника*, 134; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 47; В. С. Тошић, *Велики челник Радич*, 15–16.

⁵⁷ Р. Ј. Šafarik, *Přamatky dřevního písemnictví Jihoslovanův*, 93; С. Новаковић, *Законски споменници*, 569.

⁵⁸ С. Ђирковић, *Студеничка повеља*, 318.

напоменути да су у време када је деспот Ђурађ издао повељу Радичу, села у околини Крушевца била под турском влашћу. Деспот је челнику обећао да ће му она опет припасти ако поново дођу под његову власт.⁵⁹ Уколико је то било пре XV века то би значило да је Студеница у неком моменту изгубила Кожетин као свој посед, те га је деспот Стефан могао доделити челнику Радичу.⁶⁰ Узимајући у обзир да се челник Радич при крају живота повукао на Свету Гору око 1439. и да није оставио наследника,⁶¹ није искључено да је Кожетин тек средином XV века припао Студеници. Треба указати да није сасвим извесно да се после обнављања Деспотовине 1444, Крушевац нашао под српском влашћу.⁶²

Одређен број посела у крушевачком крају велики челник Радич је подарио још једној својој задужбини, цркви Св. Ђорђа у Враћевшници код данашњег Горњег Милановца. Сведочанство о томе доноси оснивачка повеља овог храма из 1430/1431. године која је сачувана непотпуно, само у виду натписа у самом храму. Главнина манастирских имања била је у близини самог храма, али је поред тога Враћевшница добила и половину обровских села на Морави. Други део тих села требало је да остане цркви Благовештења.⁶³ Раније смо истакли да је Радич држао село Обрва на Западној Морави. Због сличности у називу може се претпоставити да обровска села имају неке везе са Обрвом поготово што су се и она, како повеља каже, налазила на Морави.

С обзиром на тему рада није потребно детаљно писати о личности челника Радича о коме је већ објављен већи број радова.⁶⁴ Изворни

⁵⁹ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 4; Г. Шкриванић, *Власнџелинсџиво великој челника*, 134; М. Благојевић, *Манасџирски поседи*, 46–47; М. Динић, *Јуџозајадна Србија у средњем веку*, 75; М. Спремић, *Десџојџ Ђурађ Бранковић*, 117.

⁶⁰ Из саме повеље се види да му је деспот Ђурађ потврдио хрисовуљу коју је за ове поседе имао од деспота Стефана: Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 4; В. С. Тошић, *Велики челник Радич*, 16.

⁶¹ Познато је да се и челников син замонашио. N. Oikonomides, *Actes de Kastamonitou*, Paris 1978, 6–8; М. Спремић, *Десџојџ Ђурађ Бранковић*, 204; М. Живојиновић, *Le grand čelnik Radić*, in: *Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, Athens–Thessaloniki 2005, 391–392, 394.

⁶² О. Зиројевић, И. Ерен, *Појис обласџи Крушевца, Тојлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)*, Врањски гласник 4 (1968) 377–378. Детаљније о границама Деспотовине после 1444: М. Спремић, *Десџојџ Ђурађ Бранковић*, 294, 296–297.

⁶³ М. Ђ. Милићевић, *Манасџири у Србији*, Гласник СУД ХХI (1867), 32.

⁶⁴ Поред цитираних радова вреди поменути и још неке: С. Новаковић, *Велики челник Радич или Облацић Page 1413–1435, Једна слика из џтрадиционалне народне исџорије*, у: *Исџорија и џтрадиција*, пр. С. Ђирковић, Београд 1982, 79–120; E. Zachariadou, *Worrisome wealth of the čelnik Radić*, in: *Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage*, edited by C. Heywood and C. Imber, Istanbul 1994, 383–397; М. Живојиновић, *Светџа Гора у светлосџи акаџа великој челника Радича манасџирима Касџамониџу и Ваџоједу*, у: *Паг Српске десџојџовине 1459. године*, ур. М. Спремић, 57–62.

подаци указују да је реч о једном од најмоћнијих српских властелина из прве половине XV века. Први пут се истакао 1413. као командант одреда деспота Стефана 1413. у одлучујућем боју против принца Мусе.⁶⁵ Утицај му је стално растао, те је првих година владавине Ђурђа Бранковића стекао и звање великог челника.⁶⁶ Компетенције носиоца овог звања биле су бројне, од војних до судских.⁶⁷ Пре 1439. повукао се на Свету Гору, замонашивши се у манастиру Кастамониту, који је већ раније обновио сопственим средствима.⁶⁸ Из османских докумената познато је да је одржавао добре односе са турским властима.⁶⁹ Није, међутим, познато до када је био у животу. Значајније је за наше истраживања да се црква Св. Ђорђа у Враћевшници са својим поседима поново помиње 1456. године. Тада су је деспот Ђурађ и његов син деспот Лазар са читавим метохом доделили грачаничком митрополиту кир Венедикту Цреповићу. Међу црквеним поседима, међутим, не наводе се села на Западној Морави.⁷⁰ Објашњење за то свакако лежи у чињеници да је после 1455. Деспотовина била сведена на подручје северно од Крушевца и Западне Мораве.⁷¹ Потребно је нагласити да се и у повељи из 1456. не помињу ни нека села у рудничком крају, која је црква по повељи из 1430/1431. поседовала.⁷²

Уопште узев, судбину огромног Радичевог властелинства извори слабо осветљавају. Уз оно што је 1456. додељено Венедикту Цреповићу, познато је само да је одређене поседе велики челник подарио светогорским манастирима.⁷³ Манастир Кастамонит је по његовој смрти требало да добије седам села, али се из повеља не види о којим местима је реч.⁷⁴ Посебно је ово питање интересантно када је реч о челниковим имањима у крушевачком крају. Она су за њега била изгубљена 1428, али је то под-

⁶⁵ В. Јагић, *Константијин Филозоф и његов животи Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник СУД XLII (1875), 308.

⁶⁶ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 3–4; М. Благојевић, *Државна управа*, 241.

⁶⁷ М. Благојевић, *Државна управа*, 239–245; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 248–250.

⁶⁸ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 34–36; N. Oikonomides, *Actes de Kastamonitou*, 6–7; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 204; М. Živojinović, *Le grand čelnik Radić*, 391–392.

⁶⁹ E. Zachariadou, *Worrisome wealth of the čelnik Radić*, 388–389, 394–395.

⁷⁰ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 5–6.

⁷¹ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 459–460; *Историја српског народа II*, Београд 1982, 298–299 (М. Спремић).

⁷² Упореди: Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 3, 5–6; М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, 32.

⁷³ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 5, 34–35; М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, 183–184.

⁷⁴ Љ. Стојановић, *Сџари српски хрисовуљи*, 34–35.

ручје после 1444. по неким подацима поново ушло у састав српске државе. Расветљавању овог проблема не помаже довољно ни турски дефтер из 1444–1446. за области Крушевца, Топлице и Дубочице, који није у целости очуван. Следећи пак његове податке област Крушевца је деспоту Ђурђу враћена тек 1451, а одузета поново већ септембра или октобра 1453. године.⁷⁵ Од села која су некада припадала челнику Радичу помињу се само Себечевац и Бело Поље. За прво се наводи да је уз Горњу Секирачу дато 1444–1446. у тимар извесном Јусуфу сину Тодора Музака, што је поново потврђено 1453. када је читав расински крај поново припао Османском царству.⁷⁶ Јусуф је, судећи по имену његовог оца, пореклом био хришћанин, али је у неком моменту постао муслиман. Пошто ништа не знамо о Тодору Музаку немогуће је рећи да ли је можда он у неком моменту држао Себечевац, па је по том основу припао његовом сину. Исто тако није јасно шта се дешавало са Јусуфом у време краткотрајне српске власти (1451–1453). Бело Поље, иначе даровано манастиру Ватопеду од стране челника, мењало је често држаоце, који су сви били муслимани.⁷⁷

Приликом разматрања односа Османлија према затеченом становништву у освојеним областима значајне вести управо доносе дефтери који, могуће, говоре и о особама које су у Деспотовини уживале власнџеоски статус. То само у извесном смислу важи и за помињани дефтер. Мора се имати у виду да су области Крушевца, Дубочице и Топлице први пут биле пописане после освајања Мурата II, несумњиво пре 1433. године.⁷⁸ Гледајући у целини забележен је релативно мали број хришћана који су уживали тимаре. Једино се међу њима за калауза Јована поуздано може рећи да је уживао поседе у крушевачком крају. Његов тимар обухватао је села Горњи Мачковац, Црвеницу и Чунгулу, доносећи му добит од 6.127 акчи годишње.⁷⁹ Уједно то је и хришћански тимар са највећим приходом који је забележен у сачуваном тексту овог дефетера. Западно од Крушевца и данас постоји село Мачковац, док преостала два уопште нису лежала ни близу расинске области.⁸⁰ Вероватно је зато у дефтеру наглашено да Мачковац припада Крушевцу.⁸¹ Назив калауз у османским документима користио се да означи водича, као и лице које

⁷⁵ О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице*, 378.

⁷⁶ *Исто*, 392.

⁷⁷ *Исто*, 399–400.

⁷⁸ *Исто*, 377. Тада је изгледа склопљен брак Мурата II и Ђурђевог ћерке Маре, којим су ове области дате у мираз султану.

⁷⁹ *Исто*, 400.

⁸⁰ *Исто*, 400, 409, 412.

⁸¹ *Исто*, 400.

се стара о безбедности путника и робе.⁸² Вреди додати да је термин могао да означава и неку врсту шпијуна у смислу извиднице и бирања правог пута.⁸³ Чињеница да је добио велики тимар указује да је учинио значајне услуге Османлијама, те се може помишљати да је био заиста нешто више од обичног водича. Остаје дилема да ли је у Деспотовини припадао властеоском сталежу и ако јесте којим је поседима располагао.

Мада услед недостатка извора релативно слабо познајемо властеоске поседе крушевачког краја, одређене закључке је могуће извести. Расински крај добија већи значај у време кнеза Лазара, који је своју област формирао око слива три Мораве. Од његовог времена па све до пропасти српске средњовековне државе имамо податке о властелинима, који су имали поседе у околини Крушевца. Уз самог кнеза Лазара своје баштине су ту имали изузетно угледни властелини попут монаха Доротеја, Вукашина и челника Радича. Сазнања о томе имамо на основу чињенице да су они своје задужбине обдаривали поседима које су држали у крушевачком крају. Услед тога немамо увида о мање имућним властелима, чији су поседи можда лежали у околини града на Расини. Османски извори такође не доприносе, колико бисмо можда очекивали, употпуњавању слике о властеоским поседима у околини Крушевца.

---

⁸² М. Stojaković, *Bраничевски tefter. Poimenični popis pokrajine Bраничево из 1467. године*, Београд 1987, 292.

⁸³ Захваљујем колеги Огњену Крешићу на појашњењу појма калауз.

РЕЗИМЕ

**СРЕДЊОВЕКОВНИ ВЛАСТЕОСКИ ПОСЕДИ
У КРУШЕВАЧКОМ КРАЈУ**

Недостатак изворних података онемогућава да се стекне јасна слика о властеоским поседима у крушевачком крају. Прве вести о њима потичу тек из друге половине XIV века, када је читава област добила већи значај, пошто је Крушевац био престоница кнеза Лазара. Поред самог кнеза у расинском крају, великим имањем располагао је и монах Доротеј, који је током световног живота био угледан властелин. Велики челник Радич, један од најистакнутијих угледника деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, такође је располагао баштинским поседима у околини Крушевца. Део њих поклонио је својим задужбинама, како у самој Деспотовини, тако и на Светој Гори. Ради целовитијег сагледавања теме неопходно је било осврнути се и на турски дефтер за области Крушевца, Дубочице и Топлице из 1444–1446. године. Из њега се не могу извући поуздани закључци о томе да ли су одређени хришћански тимарници током ранијег периода били властелини деспота Ђурђа са поседима на расинском подручју. Сумарно гледано, било је имућних властелина чији је бар део добара лежао у крушевачком крају, али недостају обавештења о припадницима елитног слоја који су примарно били везани за поменуту област.

SUMMARY

MEDIEVAL NOBLE ESTATES IN THE AREA OF KRUŠEVAC

The lack of original data prevents us from gaining a clear picture on noble estates in the area of Kruševac. The earliest information about them originates not till the second half of the 14th century, when the whole area gained a greater importance since Kruševac was the capital of prince Lazar. Besides the prince himself, the monk Dorothey held large estate as well in the Rasina district, who was undoubtedly a prominent landowner during his worldly life. The great leader Radič, one of the foremost notables of Despot Stefan Lazarević and Đurđ Branković, also held patrimonial estates in the vicinity of Kruševac. He donated a part of his estate to his endowments both to the Despotate itself and Mount Athos. In order to fully comprehend this subject matter it is also necessary to go back to the

Turkish tax register “defter” for the regions of Kruševac, Dubočica and Toplica for the period of 1444–1446. However it cannot provide us reliable conclusions on whether certain Christian Timar holders were the noblemen of Despot Đurđ holding estates in the area of Rasina during the earlier period. Summarily it can be noticed that there were wealthy noblemen whose possessions, at least part of it, were in the area of Kruševac, but sadly we lack the information about those members of elite class, primarily connected to the mentioned area.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Бабић Гордана, *Друштвени положај књишора у Деспошовини*, Моравска школа и њено доба, Београд 1972, 143–155.

Благојевић Милош, *Манастирски поседи крушевачког краја*, у: Крушевац кроз векове, ур. Адам Стошић, Крушевац 1972, 25–48.

Благојевић Милош, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001².

Веселиновић Андрија, *Држава српских деспота*, Београд 2006².

Грујић Радослав, *Који је српски деспот умро као великосхимник Јован Каливић?*, Гласник Скопског научног друштва XI (1932), 233–237.

Динић Михаило, *Јуџозајадна Србија у средњем веку*, у: Српске земље у средњем веку, Београд 1978.

Динић Михаило, *Власи за време Деспошовине*, у: Из српске историје средњег века, Београд 2003, 220–227.

Zachariadou Elizabeth, *Worrisome wealth of the čelnik Radić*, in: *Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage*, edited by C. Heywood and C. Imber, Istanbul 1994, 383–397.

Зиројевић Олга, Ерен Исмаил, *Попис обласи Крушевца, Тоџице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)*, Врањски гласник 4 (1968), 377–416.

Живојиновић Мирјана, *Света Гора у светлости акаша великог челника Радича манастирима Касиамонишу и Ваџоџеу*, у: Пад Српске деспотовине 1459. године, ур. Момчило Спремић, Београд 2011, 57–62.

Živojinović Mirjana, *Le grand čelnik Radić*, in: *Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, Athens–Thessaloniki 2005, 387–402.

Историја српског народа II, Београд 1982.

Јагић Ватрослав, *Константин Филозоф и његов живи Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник СУД XLII (1875).

- Јиречек Константин, *Сџоменици срџски*, Споменик СКА 11 (1892).
- Lascaris Mihailo, *Actes serbes de Vatopedi*, Byzantinoslavica 6 (1935–1936), Prague.
- Лексикон срџскоџ средњегџ века*, пр. Сима Ѓирковић, Раде Михаљчић, Београд 1999.
- Lemerle Paul, Dagron Gilbert, Ѓirković Sima, *Actes de Saint-Pantéléémon*, Paris 1982.
- Милићевић Милан Ѓ., *Манасџири у Србији*, Гласник СУД XXI (1867), 1–99.
- Мирковић Лазар, *Ругеница*, Прилози КЈИФ I (1921) 83–91.
- Михаљчић Раде, *Лазар Хребелановић. Истџорија, кулџ, џредање*, Београд 1989.
- Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003.
- Новаковић Стојан, *Законски сџоменици срџских држава средњегџ века*, Београд 1912.
- Новаковић Стојан, *Велики челник Радич или Облачић Page 1413–1435, Једна слика из џрадиционалне народне истџорије*, у: *Истџорија и традиција*, пр. Сима Ѓирковић, Београд 1982, 79–120.
- Oikonomides Nicolas, *Actes de Kastamonitou*, Paris 1978.
- Петковић Владимир, *Ко је био оснивач манасџира Дренче?*, *Старинар* II (1951), 57–58.
- Пурковић Миодраг, *Срџски џаџријарси средњегџ века*, Диселдорф 1976.
- Соловјев Александар, *Одабрани сџоменици срџскоџ џрава (ог XII до краја XV века)*, Београд 1926.
- Спремић Момчило, *Десџоџ Ѓурађ Бранковић и џегово доба*, Београд 1994.
- Stojaković Momčilo, *Vraničevski tefter. Poimenični popis pokrajine Vraničevo iz 1467. godine*, Beograd 1987.
- Стојановић Љубомир, *Сџари срџски хрисовуљи, акџи, биоџрафије, лейџоџиси, џиџиџици, џоменици, заџиси и др.*, Споменик СКА 3 (1890).
- Љубомир Стојановић, *Сџари срџски заџиси и најџиџиси I*, Београд 1902.
- Стојановић Љубомир, *Сџари срџски заџиси и најџиџиси II*, Београд 1903.
- Стојановић Љубомир, *Сџари срџски заџиси и најџиџиси III*, Београд 1905.
- Стојановић Љубомир, *Сџари срџски заџиси и најџиџиси VI*, Београд 1926.

Стојановић Љубомир, *Сџари српски родослови и лешојиси*, Сремски Карловци 1927.

Тошић Вера С., *Велики челник Радич*, Зборник МС за историју, 13 (1976), 7–21.

Ђирковић Сима, *Сџугеничка ѿовеља и сџугеничко власџелинство*, ЗФФБ XII–1 (1974), 311–319.

Ђирковић Сима, Ђук Ружа, Веселиновић Андрија, *Србија у губровачким џесџаменџима у XV веку I*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXII, Београд 2004, 9–80.

Šafarik Pavel Josef, *Pámatky dřevniho písemnictví Jihoslovanių*, Praha 1873.

Шкриванић Гавро, *Жичко еџархијско власџелинство*, ИЧ IV (1952–1953), 147–172.

Шкриванић Гавро, *Раваничко власџелинство*, ИЧ XVI–XVII (1966–1967), 235–254.

Шкриванић Гавро, *Власџелинство великој челника Рагоча Посџуџовића*, ИЧ XX (1973), 125–137.

Шкриванић Гавро, *Раваничко власџелинство*, у: Манастир Раваница. Споменица о шестој стогодишњици, 1381–1981, Београд 1981.

Шуица Марко, *Немирно доба српској средњеј века. Власџела српских обласних ѿсџодара*, Београд 2000.

СКРАЂЕНИЦЕ

Гласник СУД – Гласник Српског ученог друштва

Зборник МС за историју – Зборник Матице српске за историју

ЗФФБ – Зборник Филозофског факултета у Београду

ИЧ – Историјски часопис

Прилози КЈИФ – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор

Споменик СКА – Споменик Српске краљевске академије

НЕКА ПИТАЊА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЗНАМЕНОСЛОВЉА

АПСТРАКТ: *Многио иуша досада писано је о старим српским грбовима. Материјални извори су многи бројнији од ликовних; уирос томе, постоји и одређен број ликовних извора – оних средњовековних, уз помоћ којих се материјални извори могу искористити за реконструкцију грбова и застава у њиховим правим бојама. Ако се уз то сви стари извори повежу са познатим „илирским грбовницима“, слика о старим грбовима и заставама може се унеколико измении.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: знамење, новац, фреске, заставе, илирски грбовници, реконструкција

Српске земље могле су имати своја знамења и пре XIV века, будући да су се налазиле на граници западних и источних обичаја; могла су постојати и христијанизована народна обележја – мноштво знамења које је понекад тешко дешифровати. Сами називи грб и хералдика нису коришћени у Србији средњег века; њихов назив гласио је *знаменије* (*знамење*).¹ Илирски грбовници користили су израз *цимерје*.² Српски Жефаровићев грбовник, урађен као делимична копија Витезовићеве Стематографије, грбове назива *знамењима* и *оружјима*. Назив *Стематиграфија* необично је близак византијској традицији (у питању је сложенница изведена од грчких речи). Српски превод вероватно би гласио *Знаменопис*. И Витезовићев и Жефаровићев рад могу се, такође, убројати у збирку *илирских* (словенских) *грбовника*. Током времена, тражена је веза између неких могућих, средњовековних, и оних грбовника знаних као илирски. Коренић – Неорић наводио је да је свој препис начинио по узору на књигу грбова главног хералдичара³ цара Душана. Чини се да је

---

¹ С. Бирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², 198.

² Предговор Коренићевог грбовника, изд. А. Соловјев, *Приноси за босанску и илирску хералдику*, ГЗМ у Сарајеву – Археологија 9, Сарајево 1954, 106.

³ Исто.

ипак могуће повезати предговор грбовника Коренић - Неорића са једним средњовековним документом. *Хералдичар* цара Стефана, ког помиње илирски грбовник, у ствари је челник Станислав,⁴ коме је 1377. године деспот Јован Драгаш издао повељу за Хиландар. Тако је челник Хиландара постао главни хералдичар цара Душана. Зато је писац грбовника навео да је његова књига копија оног српског грбовника, некада чуваног у Хиландару. Да ли су стварно постојале књиге грбова или збирке грбова у облику свитака у средњовековној Србији, није могуће тачно доказати. Из византијског културног круга ниједна оваква збирка није сачувана. Наговештено је да је, судећи по великом броју грбова овог грбовника (који се у великој мери слажу са савременим сведочанствима о хералдичким симболима породица средњег века), постојала могућа веза између илирских грбовника и неких изгубљених извора.⁵ Илирски (словенски) грбовници могли су се угледати на неке изворе (књиге или свитке), које су можда, у средњем веку за српске владаре или властелу, сликали дубровачки штитари (дубровачки штитари заиста су исликавали дубровачке штитове) или неки други дубровачки или которски сликари. Такође, ове књиге могле су се у средњем веку сликати на тај начин што су Дубровчани једноставно *евидентирали* грбове српског владара и властеле, приказиване на тканинама, заставама или штитовима. И свечана посета цара Душана Дубровнику на ово је могла утицати. На постанак грбовника могли су утицати и краљ Срба и Босне Твртко, али и херцег од Светог Саве – Шћепан.

Знамење Немањића. Проблему знамења Немањића придавана је дужна пажња, па и поред тога ово занимљиво питање остаје нерешено у многим детаљима. Постоји неколико врста знамења која се могу везати за Стефана Немању и његове потомке, а која су у одређеним моментима у средњем веку и касније посведочена у сликаним и другим материјалним изворима. Потребно је понекада од оних каснијих извора ићи ка оним старијим и упоредити их.

Застава Србије, позната од доба краља Уроша I – са његовог новца,⁶ носила је знак једнокраког крста (код каснијих владара понекад и класичан облик крста) и била је посвећена Светом Стефану, заштитнику државе, о чему сведочи приказ на новцу где Св. Стефан предаје заставу српским владарима. Будући да се *ѿрѿери Србије*⁷ помињу и у доба

⁴ М. Благојевић, *Челници манастира Дечана, Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд 1989, 32.

⁵ А. Соловјев, *Историја српског ѿрба и групи хералдички радови*, Београд 2000, коментари А. Палавестре, 106.

⁶ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², стр. 70 фотографија 43.

⁷ *Исто*, 92.

Немањиног сина Стефана 1214. године у Драчу, ова застава могла је потицати и из периода владавине Стефана Немање, а и из много ранијег доба. У Житијима Св. Симеона помиње се часни крст⁸ који је он послао сину Стефану, а који ће српској држави бити на одбрану – српским кнезовима *оширо коџе*, и војницима *шшии вере*. Стилска фигура *оширо коџе* могла се односити и на владарску и војну заставу Стефана Немање на којој се налазио крст, а *шшии вере* на грб – штит Стефана Немање на коме је такође био крст.

У Студеници постоји рељеф двокраког (и на печату кнеза Стројимира налази се двокраки крст), скоро једностраног крста са трапезастим крајевима – на новцу је готово редовно на заставама приказиван исти овакав јерусалимски тип крста (овакав крст из византијског периода коришћен је у VI веку у Светој Земљи, а на његовој укрсници налази се управо приказ Св. Стефана).⁹ И у време цара Душана на његовом новцу приказивана је застава са крстом¹⁰ (и тада се помињу *крстиаше* перпере и грошеви¹¹), што сведочи о дугом континуитету ове праве државне заставе. Њене боје представљао је, изгледа, сребрни крст (можда везен сребрном или позлаћеном жицом) на црвеној подлози. У Жичи је сачувана позната фреска из доба краља Милутина на којој су приказани Св. Димитрије и Георгије са знамењима на огртачима. Огртач Св. Георгија украшен је црвеним двоглавим орловима на сребрној подлози уоквиреним црвеним колима (ореолима), док је огртач Св. Димитрија украшен сребрним једнокраким крстовима на црвеној подлози уоквиреним златним колима. Сребрни крст на црвеној подлози био је средњовековни симбол Св. Димитрија али и Св. Стефана. Да је српско државно знамење био сребрни крст на црвеној подлози сведочи и један енглески грбовник XIII–XIV века. У овом зборнику приказан је штит *Краља Србије* Милутина, на коме је сребрни крст на црвеној подлози. За разлику од заставе где једнокраки крст не додирује ивице квадратне подлоге, овде краци крста иду до ивица троугластог штита. Овакав штит постоји и на над-

⁸ М. Благојевић, *Свети Симеон Немања – заштитник српске државе* (= Немањићи и Лазаревићи - српска средњовековна државност), Београд 2004, 60; Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988, 82; Доментијан, *Животи Светиота Саве и Животи Светиота Симеона*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988, 286.

⁹ Д. Војводић, *Прилози познавању иконографије и култа Св. Стефана у Византији и Србији*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995, сл. 5.

¹⁰ Т. Вукановић, *Прилози проучавању народних умотворина о Косовскоме боју на подручју Косова и Метохије*, Косово у памћењу и стваралаштву, отисак из часописа *Расковник* 55–56, Београд 1989, 179; Уп. А. Соловјев, *II. Печати на Душановим повељама*, Два прилога проучавању Душанове државе, ГСНД 2 св. 1–2, Скопље 1927.

¹¹ М. Благојевић, *Поседи манастира Хиландара на Косову и Метохији (XII–XV век)*, Београд 2006, 26.

гробној плочи босанске краљице Катарине,¹² која је била даљи потомак Немањића. Постојање заставе и штита на којима је приказан само крст, доказује да су српска застава и штит једно време били без огњица или слова која су додата касније по узору на Запад или Византију. Питање је да ли су слова икада додавана на српску заставу и штит, мада постоји одређен број средњовековних материјалних, писаних и сликаних извора који сведоче о огњилима или словима „С“, сличних обликом словима или огњилима у Коренићевом гробовнику. У средњовековној Србији уставна и свечана слова „С“ редовно су приказивана без крста, сем оних на Дечанском полијелеју – проширења неких од ових слова, на средини са унутрашње стране, слична су проширењима на огњилима облика слова С, пронађеним на археолошким локалитетима Србије (и личе на проширења Коренићевих слова). Овако стилизована слова налазе се на потписима цара Уроша,¹³ као и на потпису кнеза Лазара, а важни примери су натпис на фресци у Пећкој патријаршији поред фреске *Матри Божија Милостива* и слово С на хиландарској икони *Богородице Небориме стене* на чијој се другој страни налази лик Св. Саве – икону је, што је битно, сликао српски сликар. Овај тип иконе у вези је са Теодосијевим Житијем Св. Саве, у коме *Богородица Гора* има велики утицај на прилике у српској држави.¹⁴ Слова С овог типа постоје и у натпису *IC XC* (Исус Христос) око Христа на фресци Пећке лозе Немањића. У овим примерима слово С на средини има проширење. Наравно, оваквих примера има још на средњовековним записима. Слова С овако стилизована на повељама била су у вези са култом државног заштитника Св. Стефана и Св. Спасе – Христа; могуће је да су се од одређеног тренутка наша на грбу између кракова крста на штиту или застави. Задужбине, манастири Студеница, Жича, Милешева, Бањска, Дечани (и остали), биле су посвећене Богородици (чији је симбол кринов цвет), Св. Спасу (Христу) и Св. Стефану. Изгледа да је један од главних празника средњовековне Србије било божићно тропразничје – Христово рождество, Богородичин празник и Св. Стефан, три дана заредом; као и Вазнесење Христово (Спасовдан). И Богородица и Св. Стефан имали су, као што је познато, бар још по један

¹² А. Соловјев, *Приноси за босанску и илирску хералдику*, ГЗМ у Сарајеву – Археологија 9, Сарајево 1954, 95.

¹³ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001, 48; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², 154.

¹⁴ С. Милеуснић, *Светиње Косова и Мешохије*, Београд – Нови Сад 1999, 222, фотографија фреске Мати Божија Милостива; Д. Богдановић, В. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 110–111, фотографија 90 – литијска икона Богородице Небориме Стене; О Богородици Гори: С. Радојчић, *Епизоде о Богородици-Гори у Теодосијевом „Живошу Св. Саве“ и њена веза са сликарством XIII и XIV века*, Текстови и фреске, Нови Сад 1974, 116–127.

годишњи празник. Траке од олова на Дечанском полијелеју,¹⁵ на којима су изрезана по три једнокрака крста са по шест слова (огњила), будући да се налазе између двоглавих орлова – признатих хералдичких знакова, такође су могле бити хералдички знаци. Овај мотив, на име, могао је бити хералдичка дијагонална трака на штиту. Печати¹⁶ деспота Стефана (и касније Ђурђа¹⁷) садржали су штит на коме се налазе два крина и између њих коса пруга са шрафурама. Шрафуре су могле означавати да на косој греди постоји неки мотив који на малој површини печата није могуће приказати. Овоме у прилог може ићи и то што је у илирским грбовницима на косој греди штита Лазаревића (Хребелановића¹⁸) насликан сребрни крст на црвеној греди. Истим шрафурама у средњем веку је, на новчићима и печатима српских владара, приказиван владарски лорос – украсне златне траке на одежди украшене бисерима и дијамантима; могуће је да је постојала веза између мотива са крстом и словима на греди штита и мотивима украшавања лороса – и када су у питању боје: сребрна (крст), црвена (дијаманти) и златна (слова и оков штита). На новцу је Св. Стефан владарима предавао заставу као својим намесницима (на фресци у Старом Нагоричину Св. Ђорђе краљу Милутину предаје мач). На печату краља Уроша I, Св. Стефан представља врховни ауторитет земље, што се види по натпису око његовог лика на печату – *хрисовуљ Свѣшѡї Сѣефана*. Св. Стефан био је на печатима и Стефана Немање, Стефана Мирослава и Стефана Страцимира. Могуће је да је застава Србије (као у Француској¹⁹) чувана у угледном манастиру заштитника државе – у доба краља Милутина то је Бањски манастир Св. Стефана (пре тога могла је бити чувана у параклисима посвећеним Св. Стефану у најважнијим задужбинама српских владара, а у доба кнеза Лазара у Лазарици – цркви Св. Стефана). У питању је сигурно била само једна најважнија застава чувана генерацијама. Такође, застава је могла бити подизана са олтара Св. Стефана када је владар полазио у рат за одбрану земље. Изгледа да је владар после избора увек прво представљан народу, када му је предавана застава. Срби су вероватно као и

¹⁵ А. Соловјев, *Посѣнанак илирске хералдике и њородица Охмућевих*, ГСНД 12, Скопље 1933, 125 таб. 15.

¹⁶ Фотографије ових печата деспота Стефана: А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Сѣефана – шекси, коменшари, снимци*, Београд 2007, слике на стр. 368, 278, 284, 289.

¹⁷ Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне шаблице и грбови српских династија и власице*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Бранковића – фотографија 3.

¹⁸ А. Соловјев, *Посѣнанак илирске хералдике и њородица Охмућевих*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 115, таб. 5 бр. 21.

¹⁹ Д. Војводић, *Прилој њознавању иконографије и кулша Св. Сѣефана у Визанѣији и Србији*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995, стр. 561–562 нап. 202.

Византија имали ратну лозинку – сигнон,²⁰ која је имала хришћански карактер; слова С можда су представљала скраћен облик сигнона који је гласио Стефан. Застава Св. Стефана (осим оне која се појављује на новцу) могла је бити и у форми уске и дугачке заставице (налик металним тракама полијелеја у Дечанима) са три пламена репа, слично заставицама са новца Вука Бранковића и печата Косача (који су носили симболе Немањића), на којој би се налазила три мала крста са шест слова С. Будући да се на хоросу у Дечанима, поред крстова са словима и двоглавог орла појављује и мотив змаја и лава, можемо претпоставити да су и ове животиње биле представљане на српским заставама (на једној застави приказаној у византијском рукопису налази се мотив змаја²¹). У народним песмама помињу се „крст часни и слобода златна“ – што би одговарало бојама грба *Српске земље* у илирским грбовницима. Позната библијска химна *Свети, Свети, Свети Госиод Саваош* могла је бити инспирација српског штита, који је могао бити и у форми сличној византијској – крст са четири слова; четири почетна слова С (четири речи из химне) и крст као персонификација речи *Госиод*, били су нека врста акростиха ове химне. Реч *Саваош* (хебр. над војскама, звездама, звезданим небом) са хебрејског није превођена. Слова С била су почетна слова имена заштитника српске државе Светог Стефана, чије име на грчком означава *венац* – круну.

Огрлица око штита на грбу Србије у илирским грбовницима садржи златни округли медаљон са рељефом, на коме је приказан Свети Стефан;²² овакви златни печати заиста су познати из српског средњег века. Државни печати овог типа сачувани су из доба од Стефана Немање и његове браће до кнеза Лазара; могуће је да су постојали и од раније. Ако је огрлица заиста постојала у средњем веку (на неким новцима приказан је владар са свечаном огрлицом²³), печат на њој био је симбол благодати (Дар Светог Духа симболично је довођен у везу са печатом). И пре је претпостављано да је печат Светог Саве²⁴ могао бити један од извора који сведоче о давном постојању грба Србије – са крстом и четири слова. Четири речи *Сава* на печату, заиста су постављена у облику крста, а метални печат за утискивање у восак није садржао само једну

²⁰ М. Марковић, *Тајна Косова*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, 46.

²¹ Ian Heath, Angus McBride, *Byzantine armies 1118–1461 AD*, *Osprey Military: Men-at-arms series 287*, London 1995, минијатура на стр. 16 – застава у доњем делу минијатуре (византијска Александрида из половине XIV века).

²² А. Соловјев, *Посианак илирске хералдике и иородица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 113 таб. 3.

²³ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², стр. 70 фотографија 42.

²⁴ Н. Дучић, *Печати Св. Саве српскога у Кареји* (Српске сфрађистичке и хералдичке старине), Књижевни радови 2, Београд 1892, 146–149.

реч *Сава* која је утискивана четири пута, већ све четири речи – о томе сведоче четири разнородна почетна слова „С“ на почетку сваке речи посебно. И ово је доказ да су четири речи са почетним словом „С“ са намером утиснуте у печат у облику крста, што повећава вероватноћу да је печат заиста настао по узору на српски штит. Овај тип слова „С“ на печату Св. Саве представља месечасту варијанту једног слова грчког алфабета – сигме (српско слово С). На натпису поред портрета првог дечанског игумана, налази се сличан знак – крст са четири месечаста слова. *Слово* је и једно од Христових имена коришћено у Србији средњег века. Четири слова В на византијском грбу у вези су са старим византијским молитвама уписаним на старим печатима и крстовима. Ове молитве садржале су синтагму типа – *Христѣ воиѣи* (Христѣ помози), као на крсту јерусалимског типа са представом Св. Стефана;²⁵ четири слова В око крста била су на византијским заставама окренута ка небу – могла су означавати почетна слова речи *воиѣи* (помози). На неким старим српским новчићима налази се слика Христа са четири слова В постављеним око њега. Овде је приказан сам Христос а не крст као његова персонификација, како је то било у Византији. У српском језику ова слова могла су бити ознаке речи *Владика*, што је такође једно од Христових имена у средњовековној Србији. Познато је да су српски манастири, по угледу на Византију и Запад, личили на тврђаве, па је необично што назив витешког реда – Стуб Св. Стефана,²⁶ подсећа на назив једног старијег српског манастира – Стубове Св. Георгија (Ђурђево Ступове). Од времена краљева Милутина и Драгутина постојао је манастир Св. Стефана (Бањска) заштићен великим „стубом“ (пиргом, кулом), који је имао изразито одбрамбени карактер. Везивање речи *стуб* (у смислу тврђаве, куле) са именом светог ратника Георгија и именом Св. Стефана, може на неки начин говорити и о постојању неких старијих витешких дружина у српским земљама. Поменути византијски крст јерусалимског типа са сликом Св. Стефана, има трапезасте крајеве са по два круга; слично су изгледали крстови на заставама представљеним на новцу српских владара.

Печати деспота Стефана на којима је штит са гредом и криновима и шлемом украшеним застором са крајевима у облику расцветалих кринова,²⁷ могао је бити симбол деспотових предака по мајци – Нема-

²⁵ Д. Војводић, *Прилози познавању иконографије и кулѣ Св. Стефана у Византији и Србији*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995, сл. 5.

²⁶ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², 198.

²⁷ Фотографије ових печата деспота Стефана: А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана – тексти, коментари, снимци*, Београд 2007, слике на стр. 368, 278, 284, 289.

њића. На овај шлем деспот је додао свој породични цимер, све друго је задржано, чак и тип дубоког шлема из доба Немањића, на коме је штитник за нос стилизован у облику крина. Још је од већег значаја то што се један овакав печат налази на повељи Милешеви, задужбини краља Владислава, деспотовог претка. Мајка деспота Стефана била је из породице Немањића, а њени преци – рођаци краља Владислава, имали су наследне поседе у близини Милешеве. Два крина стари су симбол. Можемо их наћи на дну двокраког студеничког крста, као и на печату краља Радослава око његовог престола. Краљ Милутин ковао је новац са два крина приказана око Христа на престолу. По овоме би трака (са крстовима и словима) између кринова на штиту била персонификација Христа. Два крина око орла²⁸ на штиту Немањића у илирским грбовницима, имају своје корене у старом фрескопису. Још од доба кнеза Мирослава, један крин сликан је између глава орла, а оваква представа налази се и на хиландарском рељефу.²⁹ На приказу орла на драперији у Богородици Љевишкој,³⁰ око орла су по два сликана троугласта мотива, чија је унутрашњост обликована у форми крина. Ово су први кринови приказани са леве и десне стране орла.

Интересантно је да је употреба крина као мотива посебно интензивирана од времена краља Милутина, можда због француског утицаја. Долина јоргована прозвана је по црвеном јорговану (име потиче од имена Георгије – Јоргос) тј. ђурђевану, који је по предању засађен у време краља Уроша и краљице Јелене Анжујске у долини Ибра. Други народни назив за јоргован је љиљак (очигледна је веза имена љиљан и љиљак; по томе би јоргован био нека врста љиљана – крина). У пределима Грчке и Кипра овај цвет назива се пасхалија, јер цвета у време Васкрса и везан је за његов култ. Познато је да се развијена хералдичка представа грба налази на новцу српских краљева и царева. Ту можемо наћи и мотив звезде на штиту – на новцу цара Душана.³¹ Звезду су на новцу користили касније и Балшићи (додуше поред свог грба),³² и деспоти Стефан и Ђурађ, а коришћене су и у доба Црнојевића.

Двоглави орао као стари римски симбол цара и сената, посведочен је од доба Светог Саве и Номоканона, где се инсистира на једнако-

²⁸ А. Соловјев, *Посијанак илирске хералдике и породица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 115 таб. 5 бр. 18.

²⁹ Д. Богдановић, В. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, стр. 120 фотографија 98.

³⁰ С. Милеуснић, *Светиње Косова и Мејхохије*, Београд – Нови Сад 1999, 56.

³¹ В. Иванишевић, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ 41, Београд 2004, 218. + стр. 215 сл. 1.1.

³² Д. Спасић, А. Палавистра, Д. Мрђеновић, *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Балшића – фотографија 2.

сти државе и цркве.³³ Ово је у Србији било изражено на још један начин. Два пута су два рођена брата била на краљевском и архиепископском престолу истовремено. У питању су Свети Сава и његов брат Стефан, као и краљ Урош и његов брат који је такође носио име Сава. У једном житију се за Стефана Немању и његовог сина Саву каже да су у два тела имали једну вољу.³⁴ Ово је алузија на Христову двоструку богочовечанску личност и двоглавог орла као симболичну представу овакве Христове личности.

Орао као симбол познат је у хришћанском Римском царству и из неких писаних извора. Вегеције око 400. године, говорећи о римској хришћанској војсци, каже да се сваки легионар заклињао пред Христом, Св. Духом и императором (царем), док је најбоља кохорта чувала најважније од старих *војних знамења* – заставу са орлом, заједничку за целу легију;³⁵ овај обичај се, изгледа, из касније Византије пренео и у Србију. Застава са орлом у Србији је озваничена у правом смислу тек од доба краља Милутина, са јачим византијским утицајима. На фрескама манастира Жиче из његовог доба насликани су црвени крстови и црвени двоглави орлови на сребрној подлози у црвеним колима (овакав црвени крст могао је, такође, бити на српским заставама из времена настанка овог живописа током XIV века). Црвени орао на сребрној подлози, посведочен на фрескама од Богородице Љевишке и Жиче, до Дулсертове мапе и Минхенског псалтира (са краја XIV века) несумњиво је био на застави која представља српско краљевство и касније *двојно* царство – Србију и Романију, да би се и касније задржао као симбол државе. И мотиви *седам бисера* постављених у облику круга на раваничкој одори деспота Стефана³⁶ идентични су знаку између рогова на шлему приказаном на његовом новцу. Наизменично приказивање орла и ових бисера између рогова на новцу, говори да су бисери били замена орла. Хорос (коло) од кованог гвожђа из Жиче, на коме је приказ двоглавог орла.³⁷ сигурно потиче из времена краља Милутина и сведочи да се тај

³³ М. Благојевић, *Српски сабори и сабори ошчасива Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ 410, Одељење историјских наука 14, Београд 2008, 13.

³⁴ М. Благојевић, *Срби – изабрани народ: о националним и државним интересима у делима Доментијана* (= Немањићи и Лазаревићи – српска средњовековна државност), Београд 2004, 119; Уп. Доментијан, *Живош Светиога Саве и Живош Светиога Симеона*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988.

³⁵ М. Марковић, *О иконографији светих рајника у источно-хришћанској уметности и о предшавима ових светитеља у Дечанима*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995, 574.

³⁶ М. Беловић, *Раваница – историја и сликарство*, Београд 1999, стр. 237 сл. 2 – реконструкција раваничке ктиторске композиције.

³⁷ М. Пурковић, *Историја Срба – Полишичка и културна историја Средњег века (до пада Зете 1499)*, Београд 1997, 208.

симбол православног царства заиста почео чешће користити од његовог времена.

Старији симбол могао је бити једноглави орао – белоглави суп. Ова птица налази се на печату сина кнеза Мирослава,³⁸ као и на одори краља Радослава у Студеници. И на знамењима каснијих потомака кнеза Мирослава налазио се овај знак.³⁹ Некада је суп у великом броју насељавао старе рашке и хумске пределе. Један топоним у рашком крају, близу манастира Кончула, и данас носи назив Супње. Орао је у Физиологу био симбол Васкрсења, а интересантно је да белоглави супови, у свом дугом лету, често путују до Израела. Да ли се нешто о овоме могло знати и у средњовековној Србији, није могуће доказати, али се у Физиологу за орла каже да *походи исток*.⁴⁰ И на студеничкој трифори постоји рељефни мермерни орао са две розете или звезде на крилима. На дечанској трифори се на сличном месту појављује двоглави орао.

Један од најинтересантнијих симбола Немањића свакако је лав. Поуздани доказ представљају печати цара Уроша.⁴¹ Могу се пронаћи и други извори. Црвени и плави лавови представљени су на саркофагу Св. Стефана Дечанског, а бронзани лавови налазе се и на полијелеју у Дечанима. На вратима Студенице постоји рељеф крунисаног лава. И на портрету Вука Бранковића, на његовој одори, насликани су црвени лавови. Ова животиња била је приказана и на његовом печату.⁴² Лав се налазио и на шлему његовог оца.⁴³ Очигледно је да је знак лава овде преузет од цара Уроша. Лавови су постојали и на застави византијског цара приказани око орла. Лавове главе приказиване су на штитовима,⁴⁴ овакав знак је и на штиту једног светог ратника у Раваници.⁴⁵ Комплетни грб Немањића⁴⁶ на коме доминира лав, приказан је у илирским грбовницима. Сасвим је извесно да ова конструкција није плод маште, јер се сличне

³⁸ П. Анђелић, *Средњовековни печатни из Босне и Херцеговине*, Сарајево 1970, стр. 60 бр. 31 + фотографски снимак печата 31.

³⁹ П. Анђелић, *Средњовековни печатни из Босне и Херцеговине*, Сарајево 1970, стр. 61–62, бр. 32–33.

⁴⁰ С. Новаковић, *Примери књижевности и језика старог и српско-словенског*, Београд 1877, 498.

⁴¹ В. Иванишевић, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ 41, Београд 2004, 227.

⁴² Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001, 256.

⁴³ Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови српских династија и власице*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Бранковића – фотографија 1.

⁴⁴ Г. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957, 135.

⁴⁵ М. Беловић, *Раваница – историја и сликарство*, стр. 274–275 фотографије 85, 87.

⁴⁶ А. Соловјев, *Посијанак илирске хералдике и породица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 115 таб. 5 бр. 18.

хералдичке конструкције могу наћи на аутентичним грбовима Бранковића (шлем оца Вука Бранковића, са лавом на челенци), Котроманића (један њихов грб са лавом у илирским грбовницима) и Косача (познати печати на којима је представа лава) – властеоских породица које су себе сматрале наследницима Немањића. У Коренићевом грбовнику, грб Немањића састављен је од две одвојене хералдичке целине, за које се не може утврдити да ли су коришћене истовремено или не. Основа једне целине је лав, а друге орао. Ону, изгледа, старију целину представља лав са криновим скиптром. Не може се лако утврдити да ли је лав икада био на шлему Немањића, али није искључено да је Бранко Младеновић – отац Вука Бранковића, лава на шлему носио по узору на српског цара. У Коренићевој књизи лав Немањића носи кринов скиптар или мач. На старом српском новцу владари су приказивани управо са овим симболима. На тај начин лав би био персонификација Христа или владара. Боје лава у Коренићевом грбовнику наизглед су произвољне – у питању је лав са црвено-белим пругама. Лав је сигурно (као код Бранковића и Косача) био црвене боје, али у Коренићевом зборнику на штиту није било места за двоглавог орла и три црвене греде истовремено, па су три греде пренете на лава на шлему. Мотив на штиту Немањића у једно време биле су три црвене пруге на сребрном штиту. Фасада Дечана није случајно обложена наизменичним појасевима црвеног и белог мермера. Ово се најбоље може уочити на ктиторској фресци на којој Св. краљ Стефан Дечански приноси своју задужбину Христу.⁴⁷ Ни Григорију Цамблаку није промакло да помене ову чињеницу.⁴⁸ И фасада Сопоћана имала је наизменичне, црвено бојене појасеве (и манастир Бањска био је обложен бело-црвено-жутим мермерним плочама – у бојама знамења Св. Стефана). Мотив попречних црвених греда са крстом може се уочити и на фрескама – на епитрахилима српских архиепископа од доба Св. Саве. Приказ водоравних греда на штиту постоји и у Мирослављевом јеванђељу. Комплетан приказ овог немањићког, мање познатог знамења, налази се на печатима Косача. Овде су на штиту три косе греде, док се на шлему налази лав са заставом; на лаву су се у једном моменту нашла и четири крина постављена у облику крста.⁴⁹ Чак и један каснији извор говори да је на грбу Косача био лав са *кључем*⁵⁰ Милешеве, као стецистем култа Св. Саве. И ово иде у прилог томе да су Косаче преузеле ста-

⁴⁷ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 146.

⁴⁸ Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, (= Књижевни рад у Србији), Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989, 66.

⁴⁹ Д. Спасић, А. Палавистра, Д. Мрђеновић, *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Косача – фотографија 1.

⁵⁰ И. Мрнавић, *Живот Светога Саве*, изд. В. Чајкановић, Светосавски зборник 2 – Извори, Београд 1939, 23.

ро знамење Немањића, које је (лав или пруге на штиту) могло постојати од времена Стефана Немање и Растка као удеоног кнеза. Чак је и милешевски печат деспота Стефана, са криновима на штиту и застору шлема, и косом пругом на штиту, могао представљати знамење Немањића, на коме је уместо хералдичких труба (рогова) Лазаревића на шлему могао бити представљен лав. Лав на печатима Косача носи заставу са три крака – сличну оној коју на новцу српски владари добијају од Св. Стефана. Ту је и исти мотив једнокраког крста на застави. Једна грана Косача имала је на печату само слику лава.⁵¹ Да су лав и пруге наизменично коришћени и да потичу из времена Немањића, сведочи и наизменично приказивање лава и штита са три греде на печатима и новцу Вука Бранковића. Црвени лав као симбол Немањића и Бранковића, у каснијим временима сликан је као грб *Дарганије* и *Албаније* – из сећања на српске владаре и феудалце који су имали престонице на подручју Косова, Македоније и Скадра.

Уобичајена челенка (цимер) на шлему Немањића, представљена на новцу и печатима, сигурно има своју симболику. Дашчица⁵² на својим крајевима има по три грозда – бисера. Овакав мотив налази се и на одорама владара на фрескама.⁵³ Исти знаци могу се наћи на старом новцу, а они украшавају Христов престо. Тиме би дашчица на шлему била симбол Христовог престола. Можда је ова дашчица која може имати и облик разапетог платна, према библијској симболици, представљала небо као Христов престо. У кругу изнад дашчице налази се мотив у облику седам бисера; исти мотив може се наћи на одорама српских владара.⁵⁴ Можемо га наћи и на новцу деспота Стефана између рогова на цимеру шлема, на оном месту где се на његовом новцу налази двоглави орао. Ових седам бисера могли би, на тај начин, бити супститут двоглавог орла. Зато се ових седам бисера, попут орла на фрескама, на цимеру шлема Немањића, налазе у кругу – колу (ореолу). Орао је, као што је познато, персонификација Христа. Перјаница изнад круга на челенци може представљати једну врсту криновог цвета, који се између глава орла налазио на неким материјалним изворима српског средњег века (орлови на фресци у Бијелом Пољу, хиландарски орао итд.). Ипак, постоји и могућност да је цела челенка представљала Христа као Дрво

---

⁵¹ П. Анђелић, *Средњовековни печатни из Босне и Херцеговине*, Сарајево 1970, стр. 72 бр. 47.

⁵² Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Немањића – фотографија 1.

⁵³ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², стр. 151 фотографија 127 – Дечанска лоза Немањића.

⁵⁴ Исто.

живота (Чокот), а такође и светородну лозу Стефана Немање (цвет између орлових глава такође је могао имати исту симболику). Перјаница изнад круга могла је бити и приказ листова винове лозе. Сви симболи на фрескама дати у кругу (ореолу), представљали су симболе Христа.

Знамење Рашке земље. Један од најзагонетнијих грбова у илирским грбовницима јесте и грб *Рашке земље* – *Rasciae*.⁵⁵ Ова мала „земља“⁵⁶ заиста је постојала, а своје име у одређеном тренутку пренела је на све остале „српске земље“ у време њене превласти, када их је све окупљала у једну државну творевину. Постојао је и град и жупа⁵⁷ под овим именом. Град је носио име Рас, жупа и земља носиле су име Раса, а када су синови Стефана Првовенчаног наводили све српске земље користили су назив *рашке земље*,⁵⁸ тј. *Раса* и све остале земље под њеним окриљем. И река је носила назив *Рашка*, тј. река која припада земљи *Раси*. Назив жупе и земље *Расе* може се наћи и у латинском облику – *Rassa*,⁵⁹ у вези са поменом Стефана Немање у Котору 1186. године, где се он помиње као *жуџан Расе*. И ово је доказ да се сматрало да мала земља Раса окупља многе друге српске мале земље. Због тога се српска средњовековна држава у готово свим западним изворима називала Рашком. Познато је и да се свака земља поклапала са простирањем своје епископије.⁶⁰ Назив Рашка могао је доћи од назива дрвета храста, јер се и данас за хрст у рашком крају каже *рас*. Тако би (*X*)*раса* или (*X*)*рашка земља* били облици присвојног придева – хрстова земља, земља хрстова. И Свети Сава носио је име Растко изведено од назива храста или назива Рашке земље. Облик Рашка настао је од облика Растка, сажимањем сугласника *с* и *т* у *ш*. У Родословљу босанских и српских краљева,⁶¹ Свети Сава уместо имена Растко носи име *Рашко*.

Три потковице на штиту, као грб Рашке, могу се наћи у грбовнику Шароле,⁶² који потиче из 1425. године. Исти овај симбол редовно је сликан у илирским грбовницима, али овога пута са одређенијим називима

⁵⁵ А. Соловјев, *Постанак илирске хералдике и породица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 111 таб. 1, стр. 113 таб. 3 (бр. 11) – штит Рашке у оквиру већих штитова.

⁵⁶ С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, ГЗДИ 2–3, Београд (1997) 1999, 135–136, 146.

⁵⁷ М. Динић, *О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка* (= Српске земље у средњем веку), Београд 1978, 37.

⁵⁸ *Истио*, 39.

⁵⁹ *Истио*, 40.

⁶⁰ М. Благојевић, *Жуџа Моравица и земља Моравице*, Свети Ахилије у Ариљу – историја, уметност, Београд 2008, 21.

⁶¹ Родословље босанских и српских краљева, изд. А. Соловјев, *Приноси за босанску и илирску хералдику*, ГЗМ у Сарајеву – Археологија 9, Сарајево 1954, 133.

⁶² А. Соловјев, *Историја српској грба и друџи хералдички радови*, Београд 2000, коментари А. Палавестре, 106, 184–185.

вом, као *цимер Рашке земље*. Могуће је да су сликари грбовника овај грб везивали за доба Стефана Немање, или доба његових претходника или потомака. Такође, могуће је да је ово био стари племенски симбол жупе и земље Расе (свака жупа у средњем веку имала је своју заставу⁶³), или је у питању неки симбол ове области из доба византијске владавине. Ипак, може се наћи још једна веза између штита на коме су три потковице и писаних извора. У Житију⁶⁴ и служби⁶⁵ Стефана Немање он се пореди са пророком Илијом. Из библијске приче познати су огњени коњи и колесница (кочија) овог светитеља. Три потковице (можемо поменути и три кобиље главе на грбу Кобилића) на тај начин могу представљати симбол пророка Илије који је, изгледа, био заштитник *земље Расе*. Због тога се и Стефан Немања као велики жупан рашки поредио са пророком Илијом. Један грб Мусијевића (Мусића) у илирским грбовницима, на шлему има птицу са потковицом у кљуну.⁶⁶ Можда је у питању неки утицај грба мађарског краља Лудовика (који је на цимеру имао птицу ноја са потковицом у кљуну). Ово не мора бити истина – потковица као могуће аутентично српско знамење *земље Рашке* могла је dospети у грб Мусића зато што су они држали језгро старе Рашке и Ибарске жупе (жупа Брвеник); такође, птица на челенци могла је представљати ждрала или чапљу. Ове птице и данас настањују долину Ибра. У једном западном грбовнику постоји мотив потковице на штиту и *џернаше* потковице на цимеру, као и три потковице на штиту са две *џернаше* потковице на цимеру (у питању је могло бити перје птице ноја, што се може довести у везу са грбом краља Лудовика). Упркос томе, потковице на штиту Расе нису морале настати по узору на западну хералдику. Из српске митологије позната је и прича о коњима Св. Саве и Св. Петра. У народној причи Св. Сава учи *џри* ковача да кују *џошковице* – овде је очигледно поистовећивање Св. Саве са пророком Илијом као заштитником ковачког заната. У рашкој области и данас међу православним становништвом постоји изрека – *џри мерака*; без обзира на турску реч *мерак*, ово је вероватно алузија на давно знамење и три потковице као симбол троструке среће.

Знамење кнеза Лазара. Из доба кнеза Лазара сачуван је већи број знамења. Опште је познато да су његов породични симбол на шле-

⁶³ М. Пурковић, *Историја Срба – Политичка и културна историја Средњег века (до пада Зете 1499)*, Београд 1997, 168.

⁶⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988, 71.

⁶⁵ Свети Сава, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986, 123.

⁶⁶ А. Соловјев, *Посианак илирске хералдике и породица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 123 таб. 13 бр. 149.

му биле две бојне трубе – рога. Овај старозаветни симбол који се доводио у везу са помазањем (устоличењем) староизраелских царева, помиње се и у српским писаним изворима – да би описао устоличење кнеза Стефана Лазаревића, писац је искористио стилску фигуру по којој се *иодигао роі српске области и државе*.⁶⁷

Мотив на породичном штиту кнеза Лазара много је загонетнији. На одори кнеза Лазара налази се приказ два симетрично постављена црна вука на златној подлози;⁶⁸ овај приказ који се понавља на целој одори тешко може представљати случајност. Необично је што су ови вукови приказани тако да се могу уклопити између рогова са шлема – довољно је упоредити рогове са хиландарског рељефа са положајем ових вукова; они се одлично уклапају уз унутрашње ивице рогова. На тај начин, око вукова на штиту могли су бити приказани рогови, слично Рихенталовом цртежу штита деспота Стефана, на коме је двоглави орао приказан између рогова (орао између рогова налази се и на печатима деспота Стефана). Ако су штит кнеза Лазара представљали црни вукови на златном штиту, и ако су око њих били можда представљени и рогови, питање је које су боје они били. Рихентал је око орла на штиту деспота Стефана насликао златне рогове (трубе); на штиту кнеза Лазара рогови нису могли бити златни, јер је златне боје био штит. Изгледа да су могли бити плаве боје – као на штиту Бранковића у илирским грбовницима, где су око црвеног лава приказани плави рогови. Управо рогови на штиту и цимеру истовремено, на једном аутентичном печату Лазара Бранковића,⁶⁹ сведоче о могућем постојању мотива хералдичких рогова на штиту и шлему истовремено, на грбовима кнеза Лазара и деспота Стефана. Кнежев зет Балшић такође је (можда и због рођачких и вазалних односа према кнезу Лазару), носио на свом грбу вука. Ова животиња у средњовековној књижевности симболисала је српски народ.⁷⁰ Иначе, главни извор за тумачење српско-византијских знамења била би књига Физиолог, у којој су на алегоричан начин описане животиње кроз призму библијског и античког тумачења.

Други симбол кнеза Лазара (можда преузет од Немањића) био је кринов цвет. Кринови су били знамења на штиту приказаном на печатима деспота Стефана. Крин се појављује и у челенци кнеза Лазара и деспота Стефана (на хиландарском рељефу⁷¹ и прстењу). У једном култ-

⁶⁷ С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1933, 230.

⁶⁸ *Историја српског народа II*, Београд 1982, фотографија у боји III.

⁶⁹ Д. Спасић, А. Палавестра, Д. Мрђеновић, *Родословне табле и грбови српских династија и власице*, Београд 1991², ликовни извори уз грб Бранковића – фотографија 5.

⁷⁰ С. Станојевић, *Из наше прошлости I*, Београд 1934, 56.

⁷¹ *Историја српског народа II*, Београд 1982, фотографија (црно-бела) 8.

ном спису кнез Лазар се пореди са крином.⁷² Овај цвет приказан је и на одори Вука Лазаревића у Раваници. На новцу кнеза Лазара и његовог сестрића Стефана Мусића такође се може видети цвет крина (постоји могућност да је прави грб Мусића био мотив сидра – пронађен је новац⁷³ сличан постојећим врстама новца Стефана Мусића, на коме је у челенци приказано сидро).

Грб Мусића у илирским грбовницима⁷⁴ на штиту има мотив косе греде и три руже изнад и три руже испод греде. Коса греда на штиту постојала је као мотив на штиту деспота Стефана. Мотив руже представљао је Свету Тројицу; и средњовековна црква Ружица код Призрена била је посвећена управо Светој Тројици.⁷⁵ И познати цвет косовског мита – божур, једна је врста руже. Мотив розете,⁷⁶ случајно или не, главни је украс рашке керамике (Градац, Петрова црква, Сопоћани, Нова Павлица) из доба Мусића. Розете су готово најбројнији украси на керамици из Граца и Нове Павлице. Птица на челенци могла је бити ждрал – он се појављује и на новцу⁷⁷ кнеза Лазара, а слика птице појављује се и на новцу цара Душана.⁷⁸ Ова птица могла је бити и чапља; на одори кнеза Лазара постоји приказ двоструких чапљи.⁷⁹

Двоглави орао у доба кнеза Лазара несумњиво је представљао симбол државног континуитета. Немањићи орао може се наћи на Лазаревој хиландарској припрати, на фасади Лазарице (на више места), на одорама кнеза Лазара и кнегиње Милице на раваничкој фресци,⁸⁰ на каменим украсима Љубостиње и на још неким местима (можемо поменути и розету у Наупари). Рихентал је грб деспота Стефана сликао у његовим правим бојама; златни орао и црвена подлога штита идентични су представи орла на раваничким одорама. Круна је идентична оној са фреске у Манасији (на њој су и мотиви *седам бисера* који су представљани на раваничкој слици деспота Стефана; на круни су и дијаманти пред-

⁷² *Списи о Косову*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1993, 111.

⁷³ В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 171.

⁷⁴ А. Соловјев, *Посјанак илирске хералдике и породица Охмућевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 123 таб. 13 бр. 149.

⁷⁵ Уп. М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978.

⁷⁶ А. Јуришић, *Моштив волуше и розете на керамици са ужег подручја средњовековне Рашке*, Саопштења РЗЗЗСК 15, Београд 1983; *Нова Павлица – резултати археолошких радова*, Београд 1991, 92.

⁷⁷ В. Иванишевић, *Сјалаћ – налази новца*, прилог у: Д. Минић, О. Вукадин, *Средњовековни Сталаћ*, Београд 2007, 265.

⁷⁸ С. Спасић, *Српски средњовековни новац у нумизматичкој збирци Народног музеја Краљево*, *Наша прошлост*, 10, Краљево 2009, 173.

⁷⁹ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1998², стр. 185 слика 176.

⁸⁰ *Историја српског народа II*, Београд 1982, фотографија у боји II.

стављени у основним цртама). Њена постава зелене је боје, као и постава лороса на ресавској фресци.

Симболику двоглавог орла на хиландарској припрати лако је објаснити. То није случај и са двоструким змајевима такође приказаним на фасади.⁸¹ Могуће је да је ово било знамење великог кнеза Вратка – оца кнегиње Милице. Два змаја била су украс на поклону цркви Св. Николе у Барију,⁸² који је даровао један други великаш у доба Српског царства. Двоглави орао и два змаја могли су, можда, бити симболи царства и патријаршије. Црвени орао био је изгледа царски симбол – цареви су се потписивали црвеном бојом; црвеном орлу придавао се особит значај: примери су црвени орлови у Жичи, црвени орлови у Богородици Љевишкој,⁸³ српски црвени орао на Дулсертовој мапи, такође и црвени орао као симбол Христа у српском псалтиру који се чува у Минхену. Змајеви (змије) могли су бити патријаршијски симбол (патријарх се потписивао зеленом бојом), а добро је позната симболика змија у вези са духовним вођством у Старом Завету. Постављање могућих знакова царства и патријаршије на припрату у Хиландару – у доба кнеза Лазара, могло је имати свој повод у чињеници да су се српска и византијска патријаршија измириле управо за време његове владавине.

На неким новчићима на којима се помиње кнез Лазар (а изгледа припадају Вуку Бранковићу), налази се шлем са челенком идентичном оној са новца Немањића, као и штит са три косе пруге.⁸⁴ Није јасно да ли је у питању заједнички новац кнеза Лазара и Вука Бранковића, или су и кнез Лазар и Вук Бранковић (као и касније Косаче), користили стари штит Немањића са три пруге.

Интересантно је рећи да су голубови у једној народној песми пратиоци словенског идола рата Световида (касније по примању хришћанства Св. Вида) који у овој песми ратује са Турцима.⁸⁵ На хиландарском грбу кнеза Лазара изнад његовог шлема приказане су две голубице са маслиновим гранама као симболима спасења, док су испод кациге два побеђена змаја као симболи рата. Мотив гране јавља се и на новцу⁸⁶ кнеза Лазара.

⁸¹ С. Петковић, *Хиландар*, Београд 1999², стр. 37.

⁸² А. Соловјев, *Историја српској грба и други хералдички радови*, Београд 2000, коментари А. Палавестре, 112.

⁸³ С. Милеуснић, *Светиње Косова и Метихије*, Београд – Нови Сад 1999, 56.

⁸⁴ В. Иванишевић, *Сћалаћ – налази новца*, прилог у: Д. Минић, О. Вукадин, *Средњовековни Сталаћ*, Београд 2007, 267.

⁸⁵ М. Марковић, *Кули Светиој Виша (Вида) код Срба у средњем веку*, Зограф 31, Београд 2006–2007, 49.

⁸⁶ В. Иванишевић, *Сћалаћ – налази новца*, прилог у: Д. Минић – О. Вукадин, *Средњовековни Сталаћ*, 265–266.

Три тврђаве на једном од грбова Србије у грбовнику Шароле⁸⁷ (1425. година), подсећају на чувени печат деспота Стефана на коме је била представљена тврђава.

Један мотив сачуван у Раваници и Љубостињи одавно је уочен. То су дупли грифони⁸⁸ на фасадама ових цркава. У илирским грбовницима грифон је приписан грбу Облачића.⁸⁹ У питању је позната личност народних песама, која је носила исто име као познати градитељ моравског периода – Боровик Рад. Грифони су могли бити знамење овог градитеља; такође, презиме Облачић настало је по митском бићу које живи у облацима – грифону. Овај грб могао је у илирским грбовницима настати као одраз стварног грба сачуваног на фасадама моравских манастира. Може се претпоставити да је у старо време заиста постојао великаш који се бринуо о изградњи тврђава и манастира, који је поседовао свој лични или грб своје градитељске дружине.

Нека друџа знамења. На крају можемо поменути и полумесец, који је као симбол био познат у српским земљама и пре доласка Турака. На надгробној плочи витеза у Сопоћанима⁹⁰ налази се штит са косом пругом, у чијем је горњем пољу изнад пруге полумесец, а у доњем пољу сунце. Ово су илустровани стихови из псалама у којима се помињу сунце и месец. Дијагонална коса пруга означавала је границу дана и ноћи. Такође, једна чета коњаника насликаних у Леснову, на својој застави има приказане полумесец и звезду.

Стара српска симболика садржала је, изгледа, мноштво знакова. На први поглед може изгледати да се у Србији средњег века користио само симбол двоглавог орла и још по неки знак. Број знамења употребљаваних у средњовековној Србији у дугом временском интервалу био је у складу са значајем који је, првенствено, хришћанска симболика тада имала. У том смислу, тадашња Србија није могла представљати изузетак, будући да се налазила на путу размене симбола са Истока на Запад, и обрнуто.

---

⁸⁷ А. Соловјев, *Историја српског грба и друџа хералдички радови*, коментари А. Палавестре, 185.

⁸⁸ *Историја српског народа II*, Београд 1982, фотографија (црно-бела) 11.

⁸⁹ А. Соловјев, *Посијанак илирске хералдике и породица Охмушевић*, ГСНД 12, Скопље 1933, стр. 117 таб. 7 бр. 56.

⁹⁰ В. Иванишевић, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ 41, Београд 2004, стр. 220 сл. 3.5.

РЕЗИМЕ

НЕКА ПИТАЊА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЗНАМЕНОСЛОВЉА

Много пута досада писано је о старим српским грбовима. Материјални извори су много бројнији од ликовних; упркос томе, постоји и одређен број ликовних извора – оних средњовековних, уз помоћ којих се материјални извори могу искористити за праву реконструкцију грбова и застава у њиховим правим бојама. Ако се уз то, сви стари извори повежу са познатим „илирским грбовницима“ слика о старим грбовима и заставама може се унеколико изменити. Стара српска симболика садржала је, чини се, мноштво знакова. На први поглед може изгледати да се у Србији средњег века употребљавао само симбол двоглавог орла и још понеки знак. Број знамења коришћених у средњовековној Србији у дугом временском интервалу био је у складу са значајем који је првенствено хришћанска симболика тада имала. У том смислу, тадашња Србија није могла представљати изузетак, будући да се налазила на путу размене симбола са Истока на Запад, и обрнуто.

SUMMARY

SOME QUESTIONS ABOUT SERBIAN MEDIEVAL HERALDRY

Many times so far was written on old Serbian coat of arms. Resources - material, they are much more numerous than those of fine; despite this, there are a number of fine resources – those medieval, leading to the source material can be used for reconstruction of the right coats of arms and flags in their true colors. If in addition, all the old sources connected with the famous „Illyrian armorials“ pictures of old coats of arms and flags can be slightly modified. It seems that old Serbian symbolism contained plenty of signs. At first glance, it may appear that only double-headed eagle symbol and few others were used in Serbia in the Middle Ages. A number of symbols used in medieval Serbia during a long period of time were corresponding to the importance that Christian symbolism primarily had at that time. In this sense, Serbia at that time couldn't be an exception since it was on the path of the symbol exchange from the East to the West and vice versa.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Анђелић Павао, *Средњовјековни печатни из Босне и Херцеговине*, Сарајево 1970.

Беловић Марина, *Раваница – историја и сликарство*, Београд 1999.

Благојевић Милош, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989.

Благојевић Милош, *Челници манастира Дечана*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989.

Благојевић Милош, *Свети Симеон Немања – заштитник српске државе* (= Немањићи и Лазаревићи – српска средњовековна државност), Београд 2004.

Благојевић Милош, *Срби – изабрани народ: о националним и државним интересима у делима Доментијана* (= Немањићи и Лазаревићи – српска средњовековна државност), Београд 2004.

Благојевић Милош, *Поседи манастира Хиландара на Косову и Метихији (XII–XV век)*, Београд 2006.

Благојевић Милош, *Српски сабори и сабори ошачасића Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ 410, Одељење историјских наука 14, Београд 2008.

Благојевић Милош, *Жуја Моравица и земља Моравице*, Свети Ахилије у Ариљу – историја, уметност, Београд 2008.

Богдановић Димитрије, Ђурић Војислав, Медаковић Дејан, *Хиландар*, Београд 1978.

Војводић Драган, *Прилози познавању иконографије и културе Св. Стефана у Византији и Србији*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995.

Вукановић Татомир, *Прилози проучавању народних умотворина о Косовскоме боју на подручју Косова и Метихије*, Косово у памћењу и стваралаштву, отисак из часописа Расковник 55–56, Београд 1989.

Динић Михаило, *О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка* (= Српске земље у средњем веку), Београд 1978.

Динић Михаило, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978.

Доментијан, *Живот Светиога Саве и Живот Светиога Симеона*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988.

Дучић Нићифор, *Печатни Св. Саве српскога у Кареји* (Српске сфрагистичке и хералдичке старине), Књижевни радови 2, Београд 1892.

Иванишевић Вујадин, *Новијарство средњовековне Србије*, Београд 2001.

Иванишевић Вујадин, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, ЗРВИ 41, Београд 2004.

Иванишевић Вујадин, *Сћалаћ – налази новца*, у: Душица Минић, Обренија Вукадин, *Средњовековни Сталаћ*, Београд 2007.

Историја српској народа II, Београд 1982.

Јуришић А., *Моштив волуше и розетје на керамици са ужеј подручја средњовековне Рашке*, Саопштења РЗЗСК 15, Београд 1983.

Марковић Марко, *Тајна Косова*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998.

Марковић Миодраг *О иконографји светиш рајника у источно хришћанској уметности и о представама ових светишеља у Дечанима*, Зидно сликарство манастира Дечана – грађа и студије, Београд 1995.

Марковић Миодраг *Култи Светиој Виша (Вида) код Срба у средњем веку*, Зограф 31, Београд 2006–2007.

Милеуснић Слободан, *Светише Косова и Мешохије*, Београд–Нови Сад 1999.

Михалчић Раде, *Крај српској царства*, Београд 2001.

Мишић Синиша, *Земља у држави Немањића*, ГЗДИ 2–3, Београд (1997) 1999.

Младеновић Александар, *Повеље и писма десјоша Стефана – шекси, коментари, снимци*, Београд 2007.

Мрнавић Иван Томко, *Живош Светиоја Саве*, изд. Веселин Чајкановић, Светосавски зборник, 2 – Извори, Београд 1939.

Нова Павлица – резултати археолошких радова, Београд 1991.

Новаковић Стојан, *Примери књижевности и језика староја и српско-словенскоја*, Београд 1877.

Новаковић Стојан, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1933.

Петковић Сретен, *Хиландар*, Београд 1999².

Пурковић Миодраг, *Историја Срба – Политичка и културна историја Средњеја века (до пада Зете 1499)*, Београд 1997.

Радојчић Светозар, *Епизода о Бојородици-Гори у Теодосијевом „Живошу Св. Саве“ и њена веза са сликарством XIII и XIV века*, Текстови и фреске, Нови Сад 1974.

Свети Сава, *Сабрани писи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.

Соловјев Александар, *II. Печати на Душановим повељама*, Два прилога проучавању Душанове државе, ГСНД 2 св. 1–2, Скопље 1927.

Соловјев Александар, *Посјанак илирске хералдике и породица Охмушевић*, ГСНД 12, Скопље 1933.

Соловјев Александар, *Приноси за босанску и илирску хералдику*, ГЗМ у Сарајеву – Археологија 9, Сарајево 1954.

Соловјев Александар, *Историја српској грба и друји хералдички радови*, коментари Александра Палавестре, Београд 2000.

Спасић Душан, Палавестра Александар, Мрђеновић Душан, *Родословне таблеце и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991².

Спасић С., *Српски средњовековни новац у нумизмајичкој збирци Народној музеја Краљево*, Наша прошлост, бр. 10, Краљево 2009.

Списи о Косову, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1993.

Станојевић Станоје, *Из наше прошлости 1*, Београд 1934.

Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1988.

Ђирковић Сима, *Срби у средњем веку*, Београд 1998².

Heath Ian, McBride Angus, *Byzantine armies 1118–1461 AD*, *Osprey Military: Men-at-arms series 287*, London 1995.

Цамблук Григорије, *Житије Стефана Дечанској*, (= Књижевни рад у Србији), Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989.

Шкриванић Гавро, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957.

СКРАЋЕНИЦЕ

Глас САНУ – Глас Српске академије наука и уметности

ГЗДИ – Годишњак за друштвену историју

ГЗМ у Сарајеву – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву

ГСНД – Гласник Скопског научног друштва

ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института

Саопштења РЗЗЗСК – Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе

Банчина управа веома брзо је схватила да се начин пословања у послератном периоду веома разликовао од предратног. У условима велике пострадалости и потребе за изградњом неопходно је било повећање обртног капитала новчаних завода, док је инвестициона политика банака првенствено била усмерена ка финансирању, оснивању и преузимању индустријских и трговачких предузећа. Банке су се јавиле као власници низа грађевинских предузећа, фирми и магацина који тргују намирницама, пивара итд. Овакво пословање готово свих банака намеће закључак да није била извршена подела новчаних завода на пословне банке и на чисто банкарске установе, али и одговор банака на недостатак новца, нарочито у 1922. години.

До почетка јесени 1921. Крушевачка окружна банка располагала је са капиталом од пола милиона динара јер су акције првог кола биле уплаћене, што је нагнало Управни одбор да затражи одобрење за упис акција другог кола. Предлог управе био је да упис акција траје до 1. новембра текуће године, а да се уплата изврши до 1. јануара 1922.¹⁰ Упркос тешкоћама у раду, Банка је показала задовољавајуће резултате у 1921. години. Разлог томе био је што се, осим банкарским пословима, бавила и трговачким и основала робно одељење које је постигло добре резултате, иако је радило тек од октобра 1921. године. Умешност у трговини била је очекивана, будући да је највећи број водећих акционара припадао управо трговачком слоју.

Свесна да је за напредовање у послу неопходан већи капитал, управа Банке предложила је измену банчаних правила и повећање основног капитала на два милиона динара у року од две године. Извршена је и нова систематизација, па је број чланова Управног одбора смањен са тринаест на девет, а Надзорног одбора са седам на пет, с тим да су бирани на три године, уместо на ранијих пет. До великих промена дошло је и у расподели добити, која је урађена на следећи начин: 10% резервном фонду, 10% тантијеме члановима Управног одбора, 5% члановима надзорног одбора, 3% службеницима банке, 5% фонду за подизање банчине зграде, 5% за сумњива потраживања и курсне разлике и 10% за амортизацију зграда и намештаја.¹¹ Новом поделом добити акционарима је за поделу евентуалне дивиденде остајало 52% уместо дотадашњих 80%. Уколико се изузму давања за осигурање и нови фонд, може се рећи да су тантијеме управе и чиновника које су односиле 18% добити биле велике. Без обзира на то, дивиденда од 20% била је задовољава-

---

¹⁰ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке о уплати првог кола акција поднесен ванредном збору акционара одржаном 25. септембра 1921.

¹¹ *Правила Крушевачке окружне банке, основане 1912. године*, Крушевац, 1922, 4–21.

јућа, а своју друштвену улогу банка је остваривала преко прилога у хуманитарне сврхе који је износио 12.931,22 динара.¹²

Своју намеру да повећа акционарски капитал банка је спровела у живот крајем 1922. и он је од наредне године износио 2 милиона динара. Капитал је током ове године био пласиран искључиво у трговину и есконт меница, да би крајем године отпочео рад и са кредитима по текућим рачунима. Овакав начин пословања, у коме су почели да преовладавају чисто банкарски послови, може се сматрати опрезном и трезвеном политиком. За разлику од великог броја банака у том периоду, управа *Крушевачке окружне банке* није желела да свој опус рада прошири на индустрију. За пословање у индустрији био је неопходан много већи капитал, који је у том периоду омогућавао и доста већу зараду, али је носио и опасност од великих губитака. Управа није желела да улази у послове који су носили велики ризик, већ се бавила кредитирањем на бази сигурних и лако ликвидних подлога. Овакав вид пословања није доносио превелику зараду, поготово ако је кредитирање вршено са умереном висином камате, али је значајно пре свега сигуран вид пословања. Висина дивиденде од 20% ипак наговештава да је банка веома успешно пословала јер проценат зараде акционара био далеко изнад просечних у Краљевини СХС.¹³ Успешно пословање завода утицало је на управу да ове године оснује и пензиони фонд чиновника и службеника, али и да се дневнице чланова управе повећају. Добра зарада, високе тантијеме и дијурине чланова управе значиле су и борбу за улазак у један од два главна органа банке. Зато је за збор акционара акције депоновало чак 618 лица.¹⁴ Наиме, како је важећи закон о акционарским друштвима прописивао да три акције доносе један глас, а да нико појединачно не може имати више од десет гласова, акционари су акције уписивали на име својих најближих сродника. На овај начин, уместо десет, могли су имати неколико десетина гласова и ступањем у договор са другим крупним акционарима обезбедити себи место у управном или надзорном одбору.

Крај инфлаторног периода и убрзане изградње значајно је и промену пословне политике банака. Криза кредита избила је на површину почетком 1923. године, када су иностране банке повукле из југословен-

¹² АЈ, 65-1315-2299, Рачун изравнања на дан 31. децембар 1921.

¹³ Дивиденда у 1922. години просечно је у хрватским банкама износила 11,2%, у српским 11,1%, а у словеначким 10,7%. (Драгутин В. Гајић, *Карактеристике развоја банкарства у Југославији између два светска рата*, докторска дисертација на Економском факултету у Београду, Београд 1965, 115).

¹⁴ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Четвртм редовном збору акционара одржаном 25. фебруара 1923.

ских банака велике суме које су биле пласиране под релативно повољним условима ради финансирања предстојећег извоза. Колебање вредности девиза на берзама и нагли суноврат динара утицали су да управа *Народне банке* у другом тромесечју приступи знатно опрезније давању кредита, да коришћење већ одобрених кредита смањи за 10% и заведе тенденцију здравог привредног посла. Услед стања државних финансија, пореских проблема и велике потражње за новцем која је утицала на раст каматних стопа код приватних банака, ова мера предострожности *Народне банке* није уродила плодом. Крајем септембра 1922. менични и ломбардни зајмови достигли су рекордан износ од 1,526 милијарди динара и дошли до крајње границе законских средстава емисионе установе. Зато је *Народна банка* била принуђена да обустави давање нових кредита по есконту, да све кредите почев од 1. јануара 1923. поново смањи за 10%, а да есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужи и даље у новим границама.

Из наведених разлога период наглог повећања повољних зајмова код *Народне банке* завршен је са 1922. годином и износом од преко 1,5 милијарде динара. Наступио је период благог опадања кредита на 1,3 милијарде до 1925. године, а 1928. године зајмови су достигли свој максимум од 1,7 милијарди динара.¹⁵ Висок ниво послератног кредитирања био је последица потребе за средствима за обнову земље, а опадање кредита дошло је услед мера валутне политике, док је поновно повећање настало захваљујући повољном развоју биланса плаћања који је омогућио кредитирање без опасности по валуту.

Крушевачка окружна банка је у првој години дефлације обављала стандардне и сигурне послове. Бавила се есконтом меница и давањем кредита по текућим рачунима, са већ опробаним учешћем на добити по комисионим пословима.

Управа је и даље бирала сигурне послове и трудила се да увек има довољно готовине у каси да би била у стању да својим комитентима изађе у сусрет.

Захваљујући поверењу улагача и сигурним трансакцијама банка је располагала довољном количином новца и била у могућности да одговори потребама тржишта. У овој години запажена је појава подизања већих сума новца са штедње. Владала је велика потражња за новцем, па су штедише подизале свој новац из банака и по зеленашким каматама давали га приватним лицима, али без неке веће мере сигурности ни за камату ни за главницу.

Сређивање државних финансија које је предузео министар Милан Стојадиновић значило је повећање пореза и такса, што се одрази-

---

¹⁵ *Народна банка*, 177.

ло и на скок режијских трошкова и на раст каматне стопе.¹⁶ *Окружна банка* вршила је редовну исплату штедиша, што јој је обезбеђивало повећење и нова улагања. Управа је сматрала да је банка одговорила пуном мером друштвеним потребама јер је кризу кредита, која се осећала током целе године, ублажавала кредитирањем, до крајњих граница својих могућности, индустријски, занатлијски, трговачки и остали привредни свет. Ипак, да је пословање Банке првенствено руковођено прагматичним разлозима може се видети по рекордној заради од 1,2 милиона динара.¹⁷

Размере кризе кредита изгубиле су сваку контролу 1924. године када је према анкети *Народне банке* констатовано да се „каматна стопа плаћа и наплаћује како стигне“.¹⁸ У удаљенијим крајевима она је наплаћивана и преко 30%, док се пасивна камата кретала 12–18%, а примери завода који су пали под стечај те године показују да се пасивна каматна стопа на улоге и текуће рачуне кретала и преко 20%. Немогућност да дођу до кредита путем финансијских установа натерала је одређена трговачка и индустријска предузећа да се окрену приватним повериоцима, што је допринело развоју зеленаштва. Потражња кредита била је много већа него што је *Окружна банка* била у стању да подмири, па се из тог разлога обратила *Народној банци*, али она не само да није повећавала дозвољени кредит новчаним заводима већ им је смањила висину кредита и на крају их ускратила. Управа Окружне банке није одобравала овакво пословање новчаничне установе и сматрала је да би она требало да буде издашнија када је општи интерес у питању, јер због тога и ужива повластице од државе. Због помањкања новца није се размишљало о повећању главнице уписом нових акција, већ је управа од добити за претходну годину основала „Фонд за повећање Друштвене главнице“, тако да је 372.289,50 динара чисте добити дотирано резервном фонду.¹⁹

Од 1925. године осетила се стагнација у пословима и потреба за кредитима је смањена. Почео је да се јавља вишак новца на тржишту, али заводи под утиском претходних година нису помишљали на смањење камате. Одређеним комитентима одобравани су кредити под повољ-

---

¹⁶ Као веома утицајне факторе за спровођење финансијске политике Стојадиновић је навео краља Александра и премијера Николу Пашића. Краљ се интересовао поглавито за војне потребе, што је значило издатке из државне касе, док је Пашић мислио и на приходе, што је значило оптерећење пореских обвезника. – Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970, 165.

¹⁷ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Петом редовном збору акционара одржаном 17. фебруара 1924.

¹⁸ Новак Поповић, Душан Мишић, *Наша домаћа приврега, фактори, стање, унапређење*, Београд 1929, 61.

¹⁹ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Шестом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1925.

нијим условима, али већини се није одобравао или је одобрен под тежим условима. У 1926. години вишак непласираног новца био је још већи и тиме је наслућиван прекид кредитне кризе. Бржи пад каматне стопе онемогућиле су неродне године, али је тенденција пада задржана. Успешност пословања банака у 1925. години најбоље илуструје висина дивиденде. Просечна дивиденда у Војводини износила је 16%, Србији, Босни и Херцеговини 13%, Словенији 12% и у Хрватској 11%.²⁰ Иако већ високе, дивиденде и чиста добит многих банака биле су у ствари још више. Пошто су ови подаци били меродавни за одређивање висине пореза многе банке су их приказивале мањим него што су заправо били.

Да би пласирала расположиви капитал *Окружна банка* снизила је каматну стопу крајем 1925. године, али под утиском претходних година то није учинила и за камату на штедне улоге. Велико смањење потражње кредита градске привреде надокнађено је појавом нових клијената – земљорадника. У 1925. и 1926. години трговина је била у рецесији, али не због опадања куповне моћи села, већ варошког становништва. Због наредних неколико лоших летина драстично је опао принос кукуруза што је изазвало велике пертурбације не само у пољопривреди, већ и у трговини и занатству. Лош принос кукуруза отежао је исхрану и спречавао гајење свиња, од чијег узгоја је народ имао велику корист. У послератним годинама пољопривредног просперитета сељак се навикао и на велику потрошњу, те се задуживао за разне потребе. Београдска трговачка комора спровела је истраживање 1927. године и закључила да су на територији бивше Краљевине Србије 80% потрошача по варошима и варошицама чинили земљорадници.²¹ Са лошим летинама и ниским ценама пољопривредних производа читава привреда запала је у кризу. Отуда је немогућност пласмана новца у профитабилне и сигурне послове условила пораст штедних улога у банкама.

Највећи део капитала *Окружна банка* и даље је пласирала у краткорочне зајмове по сигурним залогима, али како се ни наредних година кризи није видео крај, управа се бојала да не настану општа стагнација послова и прилив новца у трезорима, па је желела да део новца пласира и у друге гране рада. Неангажована средства покушали су да понуде поновним спуштањем каматне стопе, али су је 1927. године спустили и за штедне улоге и тако прилагодили новчаним условима у крају.²²

²⁰ Готово запањујуће дивиденде забележиле су Штедионица у Пригревици – 60% и Грађанска штедионица у Модошу (Јаша Томић) – 47,6%. –Boris Kršev, *Bankarstvo u Dunavskoj banovini*, Novi Sad 1998, 52.

²¹ Н. Поповић, Д. Мишић, *н. г.*, 487.

²² АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Деветом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1928.

Банка се успешно бавила есконтом меница током читаве 1928. године, а преостали део капитала пласирала је у хартије од вредности, првенствено обвезнице Ратне штете и планирано је да се томе посвети посебна пажња јер је то био најлакши начин давања обезбеђења банци за повучени кредит. Управа је овај вид рада сматрала подесним и за своје комитенте, јер он није захтевао жиранте као код есконтног кредитирања, а и каматна стопа била је 2% нижа него код есконта. На тај начин је свима, па и земљорадницима, дата прилика да дођу до краткорочног кредита уз најповољније услове. Управа је несређене економске прилике у држави сматрала последицом не само лоше жетве већ и несређених политичких прилика. Оштро је критиковала подношење три законска пројекта о мораторном стању земљорадничких меница и навела да су их одбили и земљорадници, јер би им на тај начин били ускраћени даљи кредити.²³ Ова банчина реакција показала је колико су земљорадници постали важни клијенти ове установе и како би евентуално доношење мораторијума имало штетне последице по ову установу.

Главне позиције Крушевачке окружне банке (у динарима)²⁴

Година	Главница	Менице	Фондови	Улози на штедњу	Дивиденда
1919.	77.582	192.740	604,30	283.761,90	—
1920.	139.172	154.640	789,87	289.563,48	—
1921.	1 милион	1.023.090	122.000	771.577,16	100.000
1922.	2 милиона	3.001.360	520.000	1.523.309,31	200.000
1923.	2 милиона	4.650.420	827.000	1.720.810,92	300.000
1924.	2 милиона	5.227.800	1.200.000	2.969.996,65	200.000
1925.	2 милиона	7.876.400	1.590.000	5.392.639,29	—
1926.	2 милиона	9.318.700	1.620.000	8.585.198,05	200.000
1927.	2 милиона	10.067.295	1.650.000	9.811.515,05	200.000
1928.	2 милиона	11.334.870	1.822.000	11.859.607,50	200.000
1929.	2 милиона	10.976.600	1.930.000	12.624.233	300.000
1930.	2 милиона	9.021.080	1.497.700	14.768.443	200.000

²³ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Десетом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1929.

²⁴ АЈ, 65-1315-2299, Рачуни изравнања на дан 31. децембар од 1921. до 1923. године, Извештаји Управних одбора Крушевачке окружне банке поднети на зборовима од 1924. до 1928, *Compass, Jugoslawien*, Wien 1931, 322, *Compass, Jugoslawien*, Wien 1932, 320.

Успешност рада Крушевачке окружне банке видљива је из табеле, из које се може уочити и енорман раст улога на штедњу од 1925. године услед стагнације привреде. Раст улога на штедњу довео је до промене структуралног односа између властитих и туђих средстава којима су банке располагале. Док је тај однос 1920. године био 43:57%, због знатног пораста улога 1929. године износио је 24,1:75,9%.²⁵

Током прве послератне деценије Окружна банка имала је широк дијапазон послова: примала је новац на штедњу; давала зајмове на менице, на основу потписа два жиранта на рок не дужи од четири месеца; реесконтовала менице из свог портфеља према потреби; давала зајмове на залог по драгоценостима, државним обвезницама, акцијама домаћих новчаних завода, индустријских предузећа и свих хартија од вредности; на варанте, бонове, државне чекове, купоне, чиновничке плате, пензије и полисе; на оверене рачуне за израду разних државних, окружних, среских и општинских предузећа и послова; на хипотеку; отварала текуће рачуне, вршила исплате и наплате, куповину и продају за рачун трећих лица; давала зајмове на робу која не подлеже кварењу; вршила агентурско-комисионарске послове и послове за рачун осигуравајућих друштава, радила све мењачке и банкарске послове; финансира-ла привредна и индустријска предузећа; вршила набавку пољопривредних справа и алата; посредовала и ступала у везу са другим новчаним заводима; финансира-ла све предузимачке, грађевинарске и остале техничке потребе.²⁶

Велику критику Министарству финансија Банка је упутила на начин обрачунавања пореза новчаним заводима и установама дужним на јавно полагање рачуна. За 1925. годину Банци је разрезан порез у висини од чак 495.381,01 динара. Порез је сматран за највеће бreme кредитних установа и да са великим режијским трошковима и каматама не омогућава зараду на нивоу на коме би требало да буде.²⁷ „Држава, не учествујући никаквим својим капиталима у овим установама узима на име разреза пореза и приреза лавовски део, који достиже преко половине добити не излажући се никаквим ризицима којима су оне изложе-

²⁵ Joso Lakatoš, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb 1933, 216.

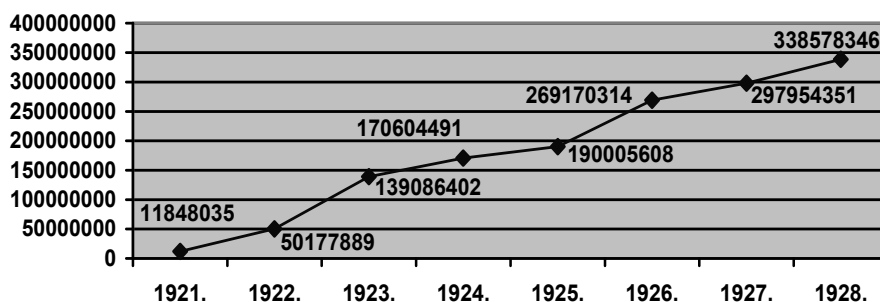
²⁶ АЈ, 65-1315-2299, Пријава радње Краљевско-банској управи Моравске бановине од 1. јуна 1932.

²⁷ На висину разрезаног пореза још су ранијих година реаговали многи новчани заводи у Краљевини СХС. Лесковачка кредитна банка је на добит од 91.035,07 динара у 1922. години платила порез од 37.808 динара, односно 41,5%, док је Лесковачка централна банка за добит од 200.000 динара платила 116.103 динара, тј. 58%. Због оваквог опорезивања многе банке правиле су лажне билансе и прикривале праву висину зараде. – Иван М. Бецић, *Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата*, Историја 20. века, 1, Београд 2002, 138.

не“.²⁸ Банка је одлучила да због сигурности читаву добит за 1925. годину унесе у фондове, а уместо дивиденде појача Фонд за повећање главнице.²⁹

Успешан рад *Крушевачке окружне банке* може се уочити из повећања укупног обрта средстава који је имала из године у годину, а заједно са Заводом напредовао је и округ, чије је седиште било у Крушевцу. Округ је 1921. године имао 153.014 становника и простирао се на 2.760 km². Средином двадесетих година већ је имао 160.573 становника или 57 становника на 1 km² да би се сам град, са два села, 1931. године простирао на 355 ha, имао 3.000 домова и око 14.000 становника. У граду је радило пет фабрика, а као центар округа био је тржиште стоке, воћа, ракије и чувеног жупског вина.³⁰

Укупан обрт средстава *Крушевачке окружне банке*
(у динарима)³¹

Мрљу на успешан рад *Крушевачке окружне банке* током прве деценије рада бациле су жалбе и тужбе на рад Управног одбора, а посебно на поједине њене чланове. У притужбама на рад банчине управе најгласнији је био Јован М. Павловић, учитељ и потпуковник–инвалид у пензији. Прва његова жалба односила се на повећање дневница и дијурина члановима Управног и Надзорног одбора за 1921. годину. Према банчиним правилима дневнице су предвиђене у износу од 5 динара по седници, док су на предлог председника Управног одбора Димитрија

²⁸ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Шестом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1925.

²⁹ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Седмом редовном збору акционара одржаном 28. фебруара 1926.

³⁰ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год, Сарајево 1932, 30, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1927–1928)*, svezak III, Zagreb 1929, 412–VIII и *Kraljevina Jugoslavija, Almanah (1929–1931)*, IV jubilarni svezak, Zagreb 1932, 584.

³¹ АЈ, 65-1315-2299, Извештаји Управног одбора Крушевачке окружне банке поднети од 1922. до 1929. године.

Протића оне исплаћене по 20 динара. Павловић је навео да чланови управе о томе нису ни обавестили акционаре нити од њих тражили одобрење, тако да је Протићев предлог вероватно био на седници Управног одбора.

Друга замерка упућена Протићу била је да није био енергичан у наплати банчаних потраживања од Михајла Минића, који није положио рачуне Банци за утрошак 100.000 динара још од 1915. године, које је употребио за трговину у име Банке. За злоупотребу службеног положаја оптужио је Обрена Бабића, Богдана Цветковића и Војислава Васића наводећи да су као чланови Робног одељења одређивали повољније цене за куповину веће количине робе, исту узимали по тим повољнијим ценама у износу од по 20.000 динара, при том не за готов новац већ на вересију, без икакве камате и покрића за време дуже од месец дана. За Бабића је навео да је узео одређену количину робе по самој цени коштања и тиме очигледно оштетио Банку. Тако је створена ситуација да је 29. марта 1922. било робе на вересији у вредности од 120.000 динара, ничим обезбеђене и неоптерећене каматом. Тиме је по овој партији, уместо зараде од неколико хиљада динара, Банка претрпела штету од 10.000 динара, не рачунајући камату на уложени капитал од 150.000 динара. Своје наводе Павловић је поткрепио тиме да је књиговођа одељења указивао на незаконити рад, али да по том питању ништа није предузето.³²

Нова жалба коју је Павловић упутио министру трговине и индустрије односила се на неправилан рад ванредног збора одржаног 5. јула 1922. године. Павловић је истакао да у записник збора није био унет његов усмени протест због одређивања лица из управе за бројање гласова, као и протест против председника Управног одбора и збора Димитрија Протића, за кога је документовано да се 1915. године као командир бојне коморе намерно и срамно предао непријатељу. У записник није био унет ни говор Панте Качаника, трговца из Крушевца, који је такође потврдио наводе који су се односили на Протића. Даље је наведено да је управа повредила тајност гласања на тај начин што је више примерака кандидатских листа откуцала на машини и још за време депоновања улазница, пријема гласачких листа и трајања збора, чланови управе попунили су листе тако да је резултат „гласања“ унапред био познат. Замерка је упућена и комесару збора, који не само да није хтео да поклони пажњу протестима, већ је толико био индиферентан према раду да није сматрао потребним ни да присуствује бројању гласова.³³

³² АЈ, 65-1315-2299, Жалба Јована М. Павловића на незаконити рад управе Крушевачке окружне банке од 20. априла 1922.

³³ АЈ, 65-1315-2299, Жалба Јована М. Павловића на рад ванредног збора акционара Крушевачке окружне банке од 18. јуна 1922.

Павловићеве жалбе одбијене су као неосноване, али он није одустајао и упитао је Министарство трговине и индустрије у чему се огледа препрека да тражени комесар за преглед пословања банке не дође. Своју истрајност образлагао је тиме да није више у питању неправилан рад Завода, већ његова част, пошто је управа пред акционарима тврдила да су његови наводи нетачни.³⁴

На упорност Павловића министар је затражио званично објашњење *Крушевачке окружне банке*. У њему је изложено да су тужиоци наводи у погледу дневница тачни, али и да је то приказано у билансу за 1921. годину. Банка је побијала оптужбе поводом случаја Михаила Минића, јер је исти подлегао закону о ликвидацији мораторног стања, као и остала предратна дуговања и ликвидираће се када за то буде било могућности. Наводе који су се односили на чланове Робног одељења Банка је сматрала нетачним, пошто су услови пословања важили и за друга лица, а у овом случају радило се и о главним потрошачима банчних артикала. Уз то, остали чланови овог одељења не би дозволили те специјалне повластице. Своје одлуке управа Банке правдала је тиме да се оне доносе као генералне а не посебне и да не чуди што је банка давала своју робу и на почек, без посебних гаранција, у случајевима када су у питању познати купци. Пословну политику управа је прилагођавала тржишту, будући да никада до тада цене робе нису толико варирале, па није за чуђење да је у различитом периоду давана роба по различитим ценама, некад по цени коштања, а некада и испод ње. Као доказ свог правилног рада управа је навела високу дивиденду и да је Банка својим поступцима утицала на робно тржиште у Крушевцу и околини и сузбијала скуппоћу.³⁵ Анализом изложеног јасно је да су поједини чланови управе користили свој положај у Банци да би себи обезбедили повољне услове пословања, али и да су то успевали да ускладе са званичном пословном политиком ове установе.

Наредна Павловићева жалба односила се на приказани биланс за 1924. годину у којем, по његовом мишљењу, нису приказани сви сегменти банчних расхода. Наведено је да су чланови управе намерно прикрили да у биланс унесу суму за примљене тантијеме и да су то урадили да би оштетили државу неплаћањем пореза на стварну чисту добит у тој години. Одређивање за комесара збора Борисава Бинића, Павловић је оценио као апсурд и намеру, пошто се радило о особи која је била архи-

---

³⁴ АЈ, 65-1315-2299, Представка Јована М. Павловића министру трговине и индустрије од 5. јула 1922.

³⁵ АЈ, 65-1315-2299, Представка Крушевачке окружне банке министру трговине и индустрије од 10. јула 1922.

вар у суду.³⁶ Овога пута, у случај је укључио и народног посланика и бившег министра финансија Косту Куманудија, који је упутио званичну интерпелацију министру трговине и индустрије да му одговори шта је по овој тужби урађено, јер је од жалбе прошло више од шест месеци, а ништа није учињено.³⁷

Сума за коју је Павловић оптуживао управу износила је 800.000 динара, а приликом прегледа банчаних књига утврђено је да су 30. децембра 1924. чланови Управног и Надзорног одбора поделили провизију у износу од 441.000 динара и да је она невидљива у билансу. Прегледом Дневника и Главне књиге комисија није могла наћи доказ да је управа поделила тантијему за 1924. годину. По питању „невидљивих“ 441.000 динара, управа је то правдала специјалним услугама, попут путовања за банчин рачун у Солун, Скопље, Ниш, Софију, Љубљану, Сарајево и за личне позајмице банци. Чланови управе признали су да су примили провизију, али о томе признаница није било, а крили су и списак на коме су била имена чланова Управног и Надзорног одбора, са сумама које су им додељене.

Комисија није била у могућности да прецизно утврди да ли се иза тога крила тантијема, али чињеница да се радило о исплати на крају године, свим члановима, без признанице и сакривено, као и недавања података о томе наводи да је у питању и тантијема. Невидљивост у билансу урађена је на тај начин што, уместо да се сума разведе по рачуну трошкова или по каквом пасивном рачуну провизије за посредничке услуге Банци, провизија је разведена по активном рачуну провизије, како се обично уноси провизија наплаћена од дужника. Али, како је наплаћена сума много већа од оне издате на име провизије члановима Управног и Надзорног одбора тај активни рачун провизије ипак је показао приход и као такав згодно послужио Банци да њиме од пореске власти прикрије провизију издату за специјалне послове. Интересантно је на који начин је Павловић утврдио да се ради о суми од 800.000 динара. Чуо је како се један од чланова управе хвалио по кафанама да је добио тантијему од 50.000 динара, па како је чланова оба одбора било 15, сматрао је да је у питању сума од око 800.000 динара.³⁸

Повезаност финансијске и политичке елите и велики утицај чланова банчине управе утицали су да се против њих не предузме кривични

---

³⁶ АЈ, 65-1315-2299, Жалба Јована М. Павловића на незаконити рад управе Крушевачке окружне банке од 17. фебруара 1925.

³⁷ АЈ, 65-1315-2299, Допис Косте Куманудија министру трговине и индустрије од 13. новембра 1925.

³⁸ АЈ, 65-1315-2299, Извештај комисије за преглед рада Крушевачке окружне банке из 1926.

поступак за утају пореза. Због таквог развоја догађаја Павловић је сматрао да су чланови управе охрабрени и да „немилосрдно деру народ превеликим каматама“. Противно банчиним правилима и законским прописима „за рачун зеленаша прима менице њихових грешних дужника, не есконџује их нити их проводи кроз своје књиге, већ их само уписује у протестну књигу и шаље суду на протест“ и тиме изазива: „неправилну и недопуштenu радњу противну правилима банке и закона о акционарским друштвима, јатаковањем потпомаже бездушне зеленаше да под фирмом банке обављају своје радње, намерно штети државне интересе јер оваквом радњом ствара се могућност зеленашима да избегну плаћање пореза за своје велике приходе“.³⁹ На овај начин пропраћена је самовоља банака у одређивању висине кредита који су се, упркос поступају привреде, давали новим комитентима – земљорадницима, под неповољним условима.

Другу непријатност и судски епилог Банка је имала са чланом Управног одбора Војиславом Васићем. Крајем 1923. године њега је са дужности сменио Надзорни одбор због мањка у каси од 12.162,81 динара, што је без знања управе и извештавања дневног повереника отпутовао, а кључеве Банке предао свом ортаку да рукује банчином имовином као неодговорно лице и што је по свом меничном дуговању у време када је био дежурни на благaјни свесно обрачунао каматну стопу са 5% мање него што је требало, да би стекао корист. Банка је навела да је Васић попунио мањак и надокнадио разлику мање обрачунате камате, па је каса доведена у исправно стање.⁴⁰ На своје разрешење Васић се жалио министру трговине и индустрије. Навео је да одлука збора по којој је одобрен биланс Банке није валидна, јер га нису потписали сви чланови управе за 1923. годину, у којој је био и он. Сматрао је да је смењен са дужности на незаконит начин и да на то право има једино збор акционара, а не Управни или Надзорни одбор. Навео је за неистините тврдње да је његова кривица утврђена, јер да је то истина, био би покренут судски поступак против њега. Васић је порицао да је своју меницу обрачунао са мање интереса, јер се из приложеног могло видети како су то урадили књиговођа и дежурни члан М. М. Ђоћић. Кључеве је предао ортаку са знањем Управног одбора, а побијао је тврдње да је постојао мањак у каси, јер при прегледу није било рачуна. Као примарни разлог за његову смену навео је то да су други чланови Управног одбора из њима знаних

---

³⁹ АЈ, 65-1315-2299, Допис Јована М. Павловића министру трговине и индустрије од 28. септембра 1926.

⁴⁰ АЈ, 65-1315-2299, Извештај Надзорног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Петом редовном збору акционара одржаном 17. фебруара 1924.

разлога желели да му одузму право на тантијему.⁴¹ Овај случај завршио је на суду.

Успешно пословање *Крушевачке окружне банке* окончано је, као и код највећег дела приватних новчаних завода, оног момента када су се ефекти Велике економске кризе осетили у банкарству Краљевине Југославије. Банкарска криза огледала се како у оскудици свежих кредита тако и у могућности наплате већ пласираних. Почетком 1931. године новчани заводи су имали проблеме са пласирањем новца у нове зајмове, јер се послован свет и поред снижених камата тешко одлучивао за нове подухвате, услед ниских могућности зараде. Дошло је до општег пада вредносних папира и кризе поверења, док је новац у оптицају био у троструко нижој количини од евентуалних улога штедиша и улагача. Банке су биле принуђене на тражење отплата по већ постојећим зајмовима, док на давање нових нису ни помишљале. Њихов неповољан положај био је додатно оптерећен падом цена некретнина и покретности тако да су се нашле на доста несигурном тлу. Да би стабилизовала националну валуту *Народна банка* је отпочела са интензивном рестрикцијом кредита, што је изазвало отказивање већ одобрених кредита и замену као корисника већих новчаних завода мањим. Последица тога била је паника код улагача и навала на банкарске шалтере.

Како су од 1925. године најважнији клијенти Банке постали земљорадници, од решења питања земљорадничких дугова зависио је рад, па и опстанак самог Завода. Банку је посебно погодио покушај владе да низом законодавних мера ублажи друштвено-економске поремећаје изазване кризом. Економска криза највише је погодила најсиромашнији, али и најбројнији слој у Краљевини Југославији – сељаштво. У циљу олакшања положаја сељака 19. априла 1932. *Законом о заштити земљорадника* држава је увела мораторијум на отплату дугова сељака за 90 дана и прописала да се земљорадници договоре о начину плаћања дуга са повериоцима. Овим законом је од тешких последица привредне кризе био заштићен само један (додуше најбројнији) слој у друштву, што је све остале стављало у неповољан положај. Последица закона по новчане заводе била је та да су они престали да раде у банкарском духу и прешли у стање ликвидације дотадашњих послова, те је 1932. година постала најтежа за банкарско пословање.

У овом периоду *Крушевачка окружна банка* протоколисала је своју радњу на основу закона о радњама од 5. новембра 1931. и тиме добила дозволу да: прима новац на штедњу на уложне књижице и текуће рачуне; даје зајмове: на менице и друге хартије од вредности, на залогу

---

⁴¹ АЈ, 65-1315-2299, Жалба Војислава Лазића – министру трговине и индустрије од 28. фебруара 1924.

покретних добара, на подлози хипотеке, на текуће рачуне; есконтује и реесконтује менице; ради све друге банкарске и мењачке послове.⁴²

Дужина и дубина кризе погодили су ову банку у таквој мери да она није била у могућности да настави нормално пословање. Потпуна замрлост послова у неколико наредних година била је продубљена захтевима штедиша да им се исплати новац похрањен у Банци. Због велике количине штедних улога рад *Крушевачке окружне банке* свео се на довијање око удовољења захтевима својих улагача. Проблеми са исплатама трајали су током читаве четврте деценије XX века, а Банка је, због немогућности благовремене исплате, често била прозивана.⁴³

РЕЗИМЕ

КРУШЕВАЧКА ОКРУЖНА БАНКА

Крушевачка окружна банка је била један у низу новчаних завода настао у Краљевини Србији почетком XX века. Због избијања Првог балканског рата није била у могућности да са пословањем крене у години оснивања, па је рад отпочела маја 1914, који је поново прекинут због избијања Првог светског рата. Зато се пословање Окружне банке и њено место у привредном и друштвеном животу Крушевачког округа могу пратити тек после завршетка Великог рата. Пословање Банке током двадесетих година XX века било је веома успешно, тако да је основни капитал растао, а акционари су добијали задовољавајуће дивиденде. Успешно пословање пратиле су афере са појединим акционарима и члановима Управног одбора који су теретили водеће личности Банке за незаконито пословање. Избијање Велике економске кризе погубно је утицало на приватно банкарство у Краљевини Југославији. Да би се заштитило пољопривредно становништво, као есенцијални слој друштва, приватно банкарство било је жртвовано. Овакав развој ситуације погубно је утицао и на Крушевачку окружну банку.

---

⁴² АЈ, 65-1315-2299, Дозвола за рад Крушевачке окружне банке од 22. фебруара 1933.

⁴³ Примера ради, за неиспуњавање захтева у вези са штедњом, Банку је Министарству трговине и индустрије пријавио Радомир Виријевић из Разбојне. У својој жалби навео је да на књижици има 9.000 динара, да је послао отказ на штедњу још 23. децембра 1939, а да до 30. јануара 1940. није добио никакво саопштење о свом захтеву. Банка је Министарству трговине и индустрије одговорила 1. априла да именовани није долазио у банку да подигне новац, који она исплаћује према својим могућностима у зависности од пријема новца од Привилеговане аграрне банке. – АЈ, 65-1315-2299, Жалба Радомира Виријевића и одговор Крушевачке окружне банке.

SUMMARY

THE KRUŠEVAC DISTRICT BANK

The Kruševac District Bank was one in a series of monetary institutes established in the Kingdom of Serbia at the beginning of the 20th century. Due to the outbreak of the First Balkan War, the bank wasn't able to start its business in the year of its establishment but in May in 1914, when again it had to suspend its business, this time because of the World War I. This is the reason why the operations and the position of the District bank in the economic and social life of the Kruševac District can be followed up only after the end of the Great War. During the twenties of the 20th century, the bank operated successfully thus the basic capital increased and the shareholders were given satisfactory dividends. The successful business was accompanied by the affairs of certain shareholders and Steering Committee members accusing some leading figures of the Bank of illegal practices. The outbreak of Great Depression had a fatal impact on private banking system in the Kingdom of Yugoslavia. In order to protect agricultural population being the essential part of the society, the private banking system was sacrificed. This kind of circumstances fatally affected the Kruševac District Bank, too.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије

Објављени извори

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год, Сарајево 1932.

Краљевина Срба, Хрватиа и Словенаца, Алманах 1921–1922, Загреб 1922.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1927–1928), svezak III, Zagreb 1929.

Kraljevina Jugoslavija, Almanah (1929–1931), IV jubilarni svezak, Zagreb 1932.

Народна банка 1884–1934, Београд 1934.

Правила Крушевачке окружне банке, Крушевац 1912.

Правила Крушевачке окружне банке, основане 1912. године, Крушевац 1922.

Compass, Jugoslawien, Wien 1931.

Compass, Jugoslawien, Wien 1932.

Литература

Бецић Иван М., *Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата*, Историја 20. века, 1, Београд 2002.

Гајић Драгутин В., *Карактеристике развоја банкарства у Југославији између два светска рата*, докторска дисертација на Економском факултету у Београду, Београд 1965.

Kršev Boris, *Bankarstvo u Dunavskoj banovini*, Novi Sad 1998.

Lakatoš Joso, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb 1933.

Митровић Андреј, *Стране банке у Србији 1878–1914, историја, пројект, европски оквири*, Београд 2004.

Поповић Новак, Мишић Душан, *Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење*, Београд 1929.

Stojadinović Milan M., *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970.